

UNIVERZITA KARLOVA v PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra pastorálních oborů a právních věd

Dějiny pedagogiky

Věra Novoměstská (S. Anežka OSF)

DÍVČÍ PEDAGOGIUM v CHRUDIMI

(1894–1940)

Bakalářská práce

Vedoucí práce: ThLic. PhDr. Marek Matějka

PRAHA 2009

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a v seznamu literatury a pramenů uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 3. 5. 2009

Upřímně děkuji ThLic. PhDr. Marku Matějkovi za jeho ochotné a trpělivé vedení při psaní bakalářské práce, sestře Fidelis Jakšičové de N.D. za cenné rady, sestře Jindřišce Němcové OSF za laskavé přečtení textu a korektury, svým představeným a celé komunitě Školských sester sv. Františka v Praze na Břevnově za vytvoření podmínek pro klidnou práci a za doprovázení v modlitbě a především Pánu, za jeho stálou pomoc, za dar síly a inspirace.

Obsah

Úvod	6
1 Středoškolské vzdělávání dívek v 19. a na počátku 20. století	9
1.1 Vzdělávání a výchova dívek v Českých zemích do 1. poloviny 19. století.....	10
1.2 Vývoj vyššího dívčího školství v Českých zemích ve 2. polovině 19. a na začátku 20. století.....	12
1.2.1 <i>Reformy a předpisy ve školství vztahující se ke vzdělávání dívek</i>	12
1.2.2 <i>Veřejné vyšší dívčí školy – státní a městské</i>	15
1.2.3 <i>Soukromé dívčí vzdělávací ústavy</i>	16
1.2.4 <i>Soukromé školství aneb úloha ženských spolků a sdružení v rozvoji vyššího dívčího vzdělání</i>	17
1.2.5 <i>Vyšší dívčí školy církevní a řádové</i>	21
1.2.5.1 Podmínky pro vznik a působení ženských řádových společenství věnujících se výchově a vzdělávání dívek v Českých zemích ve 2. polovině 19. století.....	22
1.2.5.2 Přehled řádů a kongregací věnujících se výchově a vzdělávání dívčí mládeže v Českých zemích v 19. a na začátku 20. století	23
2 Kongregace školských sester sv. Františka.....	29
2.1 Začátky Kongregace v rakouském Grazu.....	29
2.2 Sestry Zahálkovy a jejich úsilí o rozšíření kongregace do Čech	33
2.2 Začátky kongregace a oblasti výchovného působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích	34
2.3 Stručná historie Pražské provincie po roce 1950.....	39
3 Chrudimské dívčí pedagogium 1894–1940	40
3.1 Podmínky pro výchovu a vzdělávání v Chrudimi	40
3.2 Historie školy	41
3.3 Pedagogický sbor	43
3.3.1 <i>Složení pedagogického sboru</i>	43
3.3.2 <i>Vzdělání Školských sester působících v pedagogiu</i>	44
3.4 Výuka – náplň a metody	46
3.4.1 <i>Vyučované předměty</i>	46
3.4.2 <i>Vyučovací metody</i>	46
3.4.3 <i>Praktická cvičení a speciální metodiky</i>	47
3.4.4 <i>Pomůcky a vybavení školy</i>	48
3.4.5 <i>Společné školní akce</i>	49

3.4.6 <i>Výchova v internátě</i>	49
3.5 Možnost studia pro chudé dívky.....	50
3.6 Regionální původ žákyň	50
Závěr	52
Seznam používaných zkratk	54
Seznam literatury a pramenů	55
Seznam příloh	
Přílohy	
Česká anotace	
Abstract	
Zusammenfassung	

Úvod

V roce jsem 2008 navštívila v rámci studia na teologické fakultě Univerzity Karlovy přednášky z dějin pedagogiky a velmi mě překvapilo, že v jinak velmi bohatém a zajímavém výkladu téměř chyběly informace o dívčích církevních školách v 19. a v 1. polovině 20. století. Že by v době vzniku a velkého rozkvětu nových kongregací, které se mimo jiné věnovaly také mládeži, žádné takové školy nebyly? Protože jsem sama členkou Kongregace Školských sester sv. Františka, která ve zmíněném období působila ve výchově a vzdělávání mládeže v Českých zemích, začala jsem se tématem dívčích církevních škol, a to především vyšších a středních, více zabývat.

Zmínky o církevních školách pro středoškolské vzdělání dívek na přelomu 19. a 20. století nacházíme v naší literatuře poměrně obtížně. Když se však ohlédneme zpět a zhodnotíme podmínky práce historiků v našich zemích během 20. století, zjistíme, že je to jen logický důsledek politického vývoje: 1. světová válka, následující období averze vůči církvi v době První republiky a velmi brzy nastupující 2. světová válka. Po ní záhy nastalo další dlouhé období politické a náboženské nesvobody, kdy nebylo možno psát zcela objektivně o naší historii a zvláště o působení církve ve výchově a vzdělávání mládeže. Teprve politické události v roce 1989 otevřely prostor svobodným snahám znovu objevit pravou tvář naší národní historie. V literatuře se od té doby objevují zmínky také o církevních školách. Žádná z odborných prací se však dosud nezabývala tématem dívčího církevního školství v Českých zemích v celé jeho šíři.

Kongregace školských sester sv. Františka, jejíž počátky v českých zemích spadají do konce 80. let 19. století, působila až do poloviny 20. století pozhnaně na poli vzdělávání a výchovy mládeže u nás. Zvláště významné se zdá být její průkopnické úsilí o vyšší vzdělávání dívčí mládeže. První střední školou, kterou Kongregace otevřela v roce 1894, bylo Soukromé dívčí pedagogium v Chrudimi a 10 let poté zahájila výuku v prvním řádovém dívčím gymnáziu v Českých zemích v Praze na Vinohradech. Následující léta byla bohatě naplněna službou dětem a mládeži, a to i v době První a Druhé světové války. Od roku 1950 bylo Školským sestram, stejně jako jiným řádům a kongregacím, znemožněno pracovat ve školství. Přesto se nikdy nevzdaly výchovného působení všude tam, kde byly – ve zdravotnictví, v domovech důchodců či u postižených dětí – jak to odpovídá jejich charismatu: *Věnovat se „křesťanské formaci a výchově pro celkový rozvoj člověka.“¹*

¹ Školské sestry sv. Františka, Česká provincie: Provinciální směrnice, Praha, 2006 (vydáno pro vnitřní potřebu kongregace).

Před 20 lety se církvi opět otevřela možnost vrátit se do škol a výchovných zařízení a do Kongregace Školských sester znovu přicházejí mladé ženy – učitelky a vychovatelky. Sama jsem jednou z nich. Věřím, že stručné ohlédnutí na práci sester, které před sto dvaceti lety v Českých zemích s odvahou a důvěrou v Boží vedení a pomoc začínaly svou činnost s dětmi a mládeží, by nám mohlo pomoci v hledání, jakým způsobem se znovu zařadit do výchovné práce v naší společnosti.

Tato práce si klade za cíl na základě dostupné literatury stručně nastínit vývoj středoškolského vzdělání dívek v Českých zemích² v 19. a v 1. polovině 20. století, přiblížit historii a působení Kongregace školských sester sv. Františka v oblasti výchovy a vzdělávání dívek a na základě studia primárních pramenů se podrobněji zaměřit na působení Dívčího pedagogia, které provozovala zmíněná Kongregace v letech 1894 až 1940 v Chrudimi.

Při psaní textu jsem postupovala od obecných historických východisek dívčího vzdělávání a situace v církevním školství přes vznik a působení Kongregace Školských sester sv. Františka až ke konkrétní škole, v níž se Školské sestry věnovaly vzdělávání dívek a jejíž jméno stojí v názvu této práce.

V první kapitole, věnované dívčímu vzdělávání v Českých zemích v 19. a v 1. polovině 20. století, jsem vycházela z dostupných sekundárních pramenů, a to zejména z článků, publikací a odborných prací, zabývajících se jak historií výchovy a vzdělávání tak i vývojem postavení ženy v české společnosti. Nejvíce jsem čerpala z prací Mileny Lenderové,³ Marie Bahenské,⁴ Josefa Cacha a Josefa Valenty.⁵ Při psaní oddílu, který se zabývá církevním školstvím, mi kromě publikací Mileny Lenderové posloužily jako zdroj cenných informací články Františka Morkese a Zuzany Drahotušské,⁶ diplomová práce

² Pod pojmem České země v celé práci rozumíme území dnešní České republiky.

³ LENDEROVÁ Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha: Mladá Fronta, 1999 (dále v textu pouze LENDEROVÁ 1); LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000; LENDEROVÁ Milena, ČADKOVÁ Kateřina, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filosofická, 2006.

⁴ BAHENSKÁ Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha: Libri/Slon, 2005.

⁵ CACH Josef, VALENTA Josef: Výchova a vzdělání v českých dějinách III, I. část 1848 – 1914, Praha: SPN, 1989.

⁶ MORKES František: K historii českého církevního školství. Referát na setkání ředitelů církevních škol, Praha dne 7.11.2000. http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_text.php?id_kap=4&kod_kurzu=kvc_091 (24.9.2008); DRAHOTUŠSKÁ Zuzana: Dívčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století, <http://feminismus.cz/download/drahotusska.rtf>, (15.2.2009).

Ludmily Kalčíkové⁷ a kniha Řeholní život v Českých zemích.⁸ Další podrobnosti jsem nacházela v publikacích o historii konkrétních řeholních společenství.⁹

Informace o historii a působení Kongregace Školských sester sv. Františka jsem čerpala z německy psané knihy od S. Maria Andrea PETZ: *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*, z přehledně uspořádaného rukopisného vydání *Stoletá cesta - Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka* (s fotodokumentací)¹⁰ a z dalších rukopisů: *Školské sestry OSF – Sběrka historických materiálů*,¹¹ *Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou*,¹² a *S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF*.¹³

Ve třetí části, která se zabývá Dívčím pedagogiem v Chrudimi, jsem vycházela téměř výhradně z primárních pramenů. V soukromém archivu Kongregace školských sester sv. Františka¹⁴ jsou uloženy *Katalogy sester*¹⁵, obsahující informace o jednotlivých sestřích, jejich vzdělání a působení a *Kroniky Chrudimského pedagogia* z let 1894–1940 a 1940–1942.¹⁶ Ve Státním okresním archivu v Chrudimi,¹⁷ kde jsou pod názvem fondu *Řádový československý ženský ústav učitelský školských sester OSF Chrudim* uloženy veškeré úřední dokumenty Chrudimského pedagogia, jsem čerpala především ze sbírek *Výroční zprávy*, *Hlavní katalogy* a *Organizační statut*.¹⁸ Při jejich zpracovávání jsem používala kromě metody přímé rovněž metodu historické statistiky a metodu komparativní.

Jedním z pramenů informací, který však pro omezený rozsah práce nebylo možno příliš uplatnit, byla též *oral history*.¹⁹

⁷ KALČÍKOVÁ S. M. *Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské diecézi*, Diplomová práce, Olomouc, 1996

⁸ HRUDNÍKOVÁ Mirjam: *Řeholní život v Českých zemích*, Kostelní vydří: Karmelitánské nakl., 1997.

⁹ MACKOVÁ Marie: *Voršilky v Čechách do roku 1918*, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filosofická, 2007; JAKŠIČKOVÁ Dana: „Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950. Diplomová práce, České Budějovice, 2003; PETZ S. Maria Andrea: *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*, Band 1. Ein aufmerksames und tapferes Herz, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993 (tato publikace je v dalším textu označována PETZ A.).

¹⁰ FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M., RUGGIERI V.: *Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka*, Roma: 1992 (dále v textu pouze *Stoletá cesta*).

¹¹ *Školské sestry OSF – Sběrka historických materiálů* (dále v textu jako *Sběrka OSF*).

¹² POSPÍŠILOVÁ Ludmila: *Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou*, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, 1998.

¹³ S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF.

¹⁴ Archiv České provincie Kongregace školských sester sv. Františka v Praze, Radimova 2, je dále v textu označován jako Archiv OSF.

¹⁵ *Katalogy sester I.-III.*, Archiv OSF, [nesign.].

¹⁶ *Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940*, Archiv OSF, [nesign.]; *Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942*, Archiv OSF, [nesign.].

¹⁷ Státní okresní archiv Chrudim, fond: *Řádový československý ženský ústav učitelský školských sester OSF Chrudim*, je dále v textu označován jako SOAC OSF.

¹⁸ *Výroční zprávy*, 1894–1921, SOAC-OSF, č. knihy 145; *Hlavní katalogy*, 1895–1942, SOAC-OSF, č. knih 4–100; *Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského* (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi, SOAC OSF, č. knihy 2.

¹⁹ Rozhovory se SM. Gaudiosou Povalovou a SM. Radimou Pavlíkovou (19.11.2008). Nepublikováno.

1 Středoškolské vzdělávání dívek v 19. a na počátku 20. století

Motto: „Ženská má být vzdělaná, třeba i učená, nesmí při tom ovšem zapomenouti, že má děti chovat a umět buchtu péci, ale jsem rozhodně proti hloupým ženským, hloupá ženská ani děti dobře nechová, ani buchtu dobře nepeče!“²⁰

Kapitola o dívčím vzdělání v Čechách 19. a počátku 20. století by mohla čtenáři pomoci k lepšímu pochopení situace, v níž se zrodila česká Kongregace školských sester sv. Františka a v níž sestry začaly svoji výchovnou činnost v Chrudimském dívčím pedagogiu. Jaké byly podmínky pro vyučování a výchovu dívek v českém jazyce a pro výchovu českých učitelek?

Na tuto otázku jsem se snažila hledat odpovědi v literatuře. Jak bylo zmíněno v úvodu této práce, do roku 1990 se objevují pouze sporadické zmínky o dívčích školách a ještě méně o dívčích školách církevních. Teprve po změně politické situace u nás a obnovení možností svobodně nahlížet do historických materiálů a publikovat beze strachu z cenzury rostla snaha zmapovat skutečné poměry v českém dívčím školství, a to v souvislosti s postavením žen v historii i v současnosti. Rozvíjí se tzv. gender studies, tj. studium postavení ženy ve společnosti v kontextu dějin, usilující „*pochopit setrvalost i proměny ženské a mužské role*“²¹ ve společnosti.²² v Čechách byla historie většinou „*doménou odborníků píšících o mužích a jakoby pro muže. Ženy zůstávaly dlouhá staletí stranou zájmu historiků. Muži tvořili dějiny. Odlišit skutečnou podstatu ženy od toho, co si o ní vytvořili muži, byl a dosud je problém nad jiné obtížný.*“²³ v posledních 10 letech se objevují v literatuře častěji příspěvky, které se zabývají otázkou historie ženy v českém prostředí skutečně z pohledu ženy. Mnohé z nich se objeví v poznámkovém aparátu této práce. Prací o církevních a řádových školách je však stále jako šafránu a pokud se objeví, jsou většinou zaměřeny na činnost jednoho řádu či kongregace nebo na historii církevních školských zařízení v rámci jedné diecéze (viz kapitola 1.2.5).

²⁰ LENDEROVÁ 1, 39.

²¹ Tamtéž, 5-8.

²² Narazila jsem na různé materiály – od pokud možno objektivních přes „feministicky laděné“ až k výrazně proticírkevně zaměřeným. Velmi zajímavé příspěvky z různých oblastí života ženy lze nalézt ve sbornících: ČADKOVÁ Kateřina, LENDEROVÁ Milena, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filosofická, 2006 a JIRÁNEK Tomáš, KUBEŠ Jiří (edd.): Dítě a dětství napříč staletími, Sborník příspěvků z 2. pardubického bienále konaného ve dnech 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2003.

²³ LENDEROVÁ 1, 7-8.

1.1 Vzdělávání a výchova dívek v Českých zemích do 1. poloviny 19. století

Aby bylo možné sledovat vývoj vzdělávání dívek na přelomu 19. a 20. století, bude jistě užitečné alespoň stručně nastínit situaci dívčího vzdělání v předchozích staletích našich národních dějin.

„Až do 19. století bylo pro evropskou společnost vzdělání žen okrajovou záležitostí. Pokud se dívky vzdělávaly, pak velmi vzácně v rodičovském domě; ty které se zaslíbily Bohu, v klášterním osamocení.“²⁴ Dívčí výchově se v českých zemích už před nástupem reformace věnovaly **řády cisterciáček** (v Oslavanech u Brna od roku 1225 a od roku 1233 v Předklášteří u Tišnova a později také v Pohledu, Sezemicích a na Starém Brně), **benediktinek** (od roku 973 klášter u sv. Jiří v Praze, 1889 klášter sv. Gabriela na Smíchově) a rovněž řády žebravé – **dominikánky** (klášter sv. Anny v Praze od roku 1239), **klarisky** (klášter v Praze založený roku 1231 sv. Anežkou Přemyslovnou; další konventy v Chebu, Panenském Týnci, Českém Krumlově, Olomouci, Znojmě a Opavě) či **magdalenitky** (klášter v Dobřanech u Plzně – doložen z roku 1259, klášter v Praze od roku 1282 na Starém Městě a 1329 přestěhován na Malou Stranu, kde byl do roku 1420). Kromě nich vzdělávaly dívky také **bekyně**, členky náboženské sekty beghardů.

„Tridentský koncil prosazoval vzdělání jako předpoklad výuky v katolické víře od nejužšího mládí, a to i pro dívky. V návaznosti na myšlenky koncilu nastal rozkvět katolického školství, nejen jezuitského, ale také farních škol pro děti“²⁵ ve městech i na venkově. Další rozvoj školství však byl u nás zastaven třicetiletou válkou. Až do konce 18. století bylo pak školství v bídě, chyběli učitelé a dívky chodily do školy jen sporadicky.

Roku 1655 byla založena v Praze na Národní třídě **škola sester Voršilek**, které se věnovaly přednostně výchově a vzdělávání dívek. Roku 1712 otevřely školu také v Kutné Hoře. Provozovaly jak školu „*vnitřní*“ spojenou s penzionátem, určenou především pro mladé šlechtičny, tak i školu „*vnější*“ určenou pro místní dívky bez ohledu na jejich stavovský i sociální původ. Kromě toho zřizovaly i nedělní pokračovací školy pro dívky a také různé specializované kurzy.²⁶ Jejich výchovný systém „*vycházel z optimismu v dobro a zdar z práce. Byl zcela prost tělesných trestů a náležitě zohledňoval ruční práce: pro chudé jako zdroj obživy, pro bohaté jako ochranu před zahálkou.*“²⁷

²⁴ LENDEROVÁ 1, 40.

²⁵ Tamtéž, 41.

²⁶ Srov. MACKOVÁ Marie, 107.

²⁷ MORKES František, [nestr.].

„V roce 1747 přišly do Prahy také první členky řehole **Anglických panen**, které zřídily na Malé Straně ústav pro výchovu šlechtických dívek.“²⁸

V roce 1754 založila Marie Terezie v Praze na Hradčanech **Ústav šlechtičen** pro vzdělávání dívek z vyšších vrstev. Tato panovnice uvedla do života nový školský zákon, podle nějž „**vzdělávací povinnost** platila pro všechny děti, chlapce i dívky bez rozdílu sociálního postavení, od šesti do dvanácti let.“²⁹ Nebylo však snadné prosadit, aby dívky skutečně školu navštěvovaly.³⁰ „Vzdělávání dívek výrazně zaostávalo za vzděláváním chlapců a dívčí školy vznikaly s určitým časovým zpožděním.“³¹ Navíc v nich učily většinou učitelé bez příslušného pedagogického vzdělání. Lépe na tom byly školy vedené řády voršilek, benediktinů či anglickými pannami.³²

Dívky ze zámožnějších měšťanských rodin měly zákonnou možnost **domácího vyučování**. Chodili je vyučovat jak profesori a učitelé z veřejných škol, tak i kněží, a děvčata měla většinou k dispozici také vychovatelku či vychovatele, kteří jim pomáhali s učením.

Ve výchově dívek se samozřejmě počítalo také s **úkolem matky**, která měla dceři předat nejen znalosti spojené s vedením domácnosti, ale také základní náboženské a mravní principy, a vypěstovat u ní dobré vlastnosti a postoje.³³

Velkým krokem na cestě dívčího vzdělávání bylo pořádání **soukromých kurzů** vaření a domácích nauk. U nás jsou spojeny zejména se jménem Magdaleny Dobromily Rettigové. Její kurzy byly určeny pro měšťanské dcery a těšily se velkému zájmu. Kromě vaření a kultury stolování se dívky seznamovaly i se základy dalších domácích prací, dbalo se i na mravní výchovu a na pěstování lásky k vlasti, k českému jazyku a národu.

Dívky ze šlechtických a zámožných rodin měly možnost studovat v **klášterních školách** (jak už bylo výše zmíněno, nejvýznamnější byly školy sester Voršilek a Anglických panen). Některé z nich tam našly i své povolání k řeholnímu životu. Objevovaly se však mnohdy námitky, že izolace dívek od rodiny a okolního světa nepůsobí na jejich výchovu zdravě.³⁴

V Praze a některých dalších městech existovaly kromě klášterních škol také **soukromé vzdělávací ústavy** (jen v Praze jich bylo v polovině 19. století asi 40).

²⁸ Tamtéž.

²⁹ LENDEROVÁ 1, 44.

³⁰ Srov. LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století, 49–50.

³¹ PÁNKOVÁ Markéta, 9.

³² „V roce 1787 byly v Praze tyto dívčí školy: škola vedená Voršilkami, anglickými pannami, farní škola u Matky Boží před Týnem a triviální židovská.“ In: LENDEROVÁ 1, 46.

³³ Srov. tamtéž, 48–50.

³⁴ Srov. LENDEROVÁ 1, 54; PÁNKOVÁ Markéta, 9.

Vyučovalo se ve velkých bytech, kde dívky většinou i bydlely. Učilo se jazykům, vyšívání, kreslení, hra na klavír apod. Podobné ústavy vznikly také v dalších českých městech, ale neposkytovaly tak ucelené vzdělání jako ústavy pražské.³⁵

V Praze fungovaly také **veřejné dívčí školy**, které podléhaly kontrole školských úřadů.³⁶ Školy vedené Sestrami Voršilkami v Mikulandské ulici a Anglickými pannami na Josefově byly rovněž otevřené veřejnosti.

Od roku 1806 mohly začít na dívčích školách vyučovat ženy a to ručním pracím. Musely se však předtím podrobit předepsané zkoušce. Později vznikala při dívčích školách také tzv. **preparandia** (přípravné kurzy) pro vzdělávání učitelek a od roku 1849 pak byly zřizovány **dvouleté učitelské ústavy** (v Praze, Litoměřicích, Českých Budějovicích, Hradci Králové).³⁷

Po tomto stručném nástinu situace v dívčím školství do poloviny 19. století se zaměříme na rozvoj, který v této oblasti nastal po roce 1848. Tento rok a zvláště události, které v něm proběhly, lze i v mnoha jiných oblastech společenského života považovat za určitý mezník. Vždyť „*podstatné přeměny našeho školství se odehrávaly ruku v ruce s podstatnými přeměnami společenskými*“.³⁸

1.2 Vývoj vyššího dívčího školství v Českých zemích ve 2. polovině 19. a na začátku 20. století

1.2.1 Reformy a předpisy ve školství vztahující se ke vzdělávání dívek

Reforma Exnerova – Bonitzova z roku 1849 přinesla nové pojetí střední školy (zatím pouze pro chlapce), které bralo více v úvahu psychologické zvláštnosti dětí v jednotlivých věkových kategoriích. Vytvořil se model gymnázia a reálky, které umožňovaly jak vyšší všeobecné vzdělání tak přípravu na vysokou školu. Významným přínosem bylo zavedení českého jazyka do obsahu výuky.³⁹ Některé reálky (zvláště v Písku a v Kutné Hoře) se díky zavedení večerního průmyslového vzdělávání staly předstupněm vzniku samostatných průmyslových škol.⁴⁰

„Podle zákona z roku 1868 převzal řízení škol stát a dozor nad školami přešel z farářů na místní školní rady, z vikářů na okresní školní rady a z konsistoře na zemskou

³⁵ Srov. LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století, 52.

³⁶ Normální dívčí škola v Karmelitské ulici, farní škola u Panny Marie Sněžné, škola u Sv. Petra na Petřském náměstí a u Sv. Jakuba. Srov. LENDEROVÁ 1, 56.

³⁷ Srov. BAHENSKÁ Marie, 33.

³⁸ CACH Josef, 39.

³⁹ Tamtéž, 39–45.

⁴⁰ Tamtéž, 53.

školní radu. Národní školy byly postaveny na interkonfesijní základ, církvím a náboženským společnostem však bylo ponecháno právo zřizovat a na svůj náklad udržovat školy soukromé (s možností práva veřejnosti).“⁴¹

Na tento zákon navazovala tzv. **Hassnerova reforma z roku 1869**, která výrazně ovlivnila další rozvoj dívčího vzdělání. Byl to vlastně říšský zákon, kterým byla zavedena povinná školní docházka pro všechny děti do čtrnácti let, tj. pro chlapce i dívky, a to s jednotnými školními osnovami. V té době se čeština stala ve školách již jazykem vyučovacím. Nejvyšší dohled nad veškerým vyučováním získal stát.⁴² Zákon pojednával o školách obecných a měšťanských a rovněž o učitelských ústavech. Umožnil přístup do veřejných laických škol tzv. literním učitelkám, které i nadále zachovávaly celibát (a to až do roku 1919). Tím se ženám mnohem více otevřela brána k učitelské profesi. Již po roce 1849 měly ženy možnost získat pedagogickou způsobilost absolvováním pedagogických kurzů zřizovaných většinou při dívčích školách některých ženských kongregací⁴³ (pražské Voršilky takový učitelský kurz otevřely už v roce 1854⁴⁴). Hassnerova reforma pak umožnila větší rozvoj dívčích učitelských ústavů. Je velká škoda, že tato reforma nenalezla mezi lidmi v našich zemích větší pochopení a podporu. Než si na ni stačili zvyknout, zpochybnila jeho klady **školská novela z roku 1883** zaměřená jak v neprospěch sociálního a stavovského postavení učitelů tak školní docházky dívek.⁴⁵

V roce 1878 bylo dívkám školskými úřady povoleno účastnit se výuky na některých chlapeckých středních školách jako privatistky či externistky⁴⁶ (tzv. **koedukace**). Dívky byly přítomny vyučování, nesměly se však výuky aktivně účastnit a pouze se podrobovaly semestrálním a výročním zkouškám. Rovněž se jim dostalo možnosti vykonat maturitní zkoušku.

Roku 1890 bylo tehdejším c. k. ministerstvem kultu a vyučování vydáno **povolení ke zřízení prvního dívčího gymnázia** v Rakousko-Uhersku – Minervy v Praze. **V roce 1896** pak bylo vydáno **nařízení umožňující ženám studium na filosofických fakultách** v Rakousko-Uhersku.⁴⁷ Tato možnost měla ženám spíše umožnit kvalifikaci pro vyučování na středních školách než to, aby mohly vykonávat stejné zaměstnání jako stejně

⁴¹ MORKES František.

⁴² Srov. KLÍMOVÁ Jarmila: Reforma středního školství v roce 1908, in: z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000, 72.

⁴³ Srov. LENDEROVÁ 1, 66.

⁴⁴ Srov. MACKOVÁ Marie, 107.

⁴⁵ Srov. LENDEROVÁ 1, 65.

⁴⁶ Externistky nebyly zapsány na žádné střední škole, ale hlásily se ke zkouškám. Privatistky byly zapsány na běžné veřejné státní škole nebo na soukromé škole, které však úřady přisoudily tzv. právo veřejnosti – absolventi byli v rovnoprávném postavení s absolventy státních škol – a opět se pouze hlásily ke zkouškám. Srov. CACH Josef, 83.

⁴⁷ „Řádné studium povolila na pražské universitě filosofická fakulta v roce 1897, lékařská fakulta v roce 1900 a právnická fakulta až v roce 1918.“ In: PÁNKOVÁ Markéta, 23.

kvalifikovaní muži. Brána k vysokoškolskému vzdělání však byla pro ženy otevřena a v roce 1905 už na filosofické fakultě pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity tvořily ženy téměř 10% studentů.⁴⁸

V roce 1900 bylo **povoleno zakládání šestiletých dívčích lyceí** zakončených maturitní zkouškou, která měla dívkám sloužit jako příprava na vysokou školu, jako alternativa ke studiu dívek na chlapeckých středních školách. Lycea zakládala především města (první české lyceum vzniklo v Brně zásluhou spolku Vesna), ale také některé ženské kongregace. Nevýhodou lyceí bylo, že jejich absolventky musely pro přijetí na vysokou školu často skládat ještě další doplňkové maturitní zkoušky. K lyceím však bylo možné připojovat i různé odborné kurzy, které umožňovaly absolventkám zapojení do praktického života (např. pro sociální péči, pro vyšší ženská povolání – vychovatelka, reprezentatka domu, hospodyně, apod.), nebo místo V. a VI. ročníku zařadit reformní reálné gymnázium.⁴⁹

Marchetova reforma z roku 1908 reagovala jednak na společenskou situaci v Rakousko-Uhersku, jednak na vývoj ve vědě a technice a brala v úvahu také vývoj ve školství a pedagogice. Kromě gymnázia a reálky bylo zavedeno reformní reálné gymnázium, které spojovalo oba předchozí typy. Maturita uzavírající studium na střední škole se měla stát zkouškou, při níž měl student prokázat nejen znalosti, ale i další schopnosti. Stále však ještě neumožňovala vstup na kteroukoli vysokou školu – často bylo nutné dělat ještě doplňující zkoušky z dalších předmětů. „*V rámci reformy 1908–1909 nebyly upraveny školy dívčího vzdělávání, lycea, jak se očekávalo. k tomu došlo až v roce 1912. Lycea byla zrušena roku 1922 a byla většinou změněna na reformně reálná gymnázia. Do reformy však byl zařazen ještě další, původní český valašsko–meziříčský typ dívčího reálného gymnázia, podle škol ve Valašském Meziříčí, Brně a Pardubicích.*“⁵⁰ Velký podíl na tom měl profesor pedagogiky František Drtina s jehož jménem je tento typ střední školy úzce spojen⁵¹ (viz kapitola 1.2.4).

„*Rozpad Rakousko-Uherska po 1. světové válce a vznik Československé republiky začal pak novou etapu rozvoje školství.*“⁵² Ministerským výnosem z roku 1919 byla studentkám poskytnuta možnost rovnocenného studia s ostatními žáky. Zájemkyně o studium se sice musely přednostně hlásit na dívčí střední školy, ale pokud v nich nebyl

⁴⁸ Srov. CACH Josef, 73.

⁴⁹ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 16; CACH Josef, 73–74.

⁵⁰ KLÍMOVÁ Jarmila, 76.

⁵¹ Pozn.: „*Celkově bylo v roce 1913 v Čechách 21 českých gymnázií (z toho 1 dívčí), 23 reálných gymnázií (z toho 2 dívčí), 29 reálků a 9 lyceí pro dívky. Na Moravě 14 gymnázií, 11 reálných (z toho 2 dívčí), 17 reálků a 1 dívčí lyceum. Ve Slezsku 1 gymnázium a 1 reálné gymnázium.*“ In: CACH Josef, 71.

⁵² KLÍMOVÁ Jarmila, 78.

dostatek místa, měly možnost dát se zapsat na chlapeckou školu. „Úplnou volnost ve výběru vzdělávacího zařízení získaly dívky až výnosem ze dne 16. června 1921, kdy bylo připuštěno dívčí studium na chlapeckých středních školách bez jakéhokoli omezení.“⁵³

Vzhledem k tomu, že „střední školy byly (po roce 1868) zřizovány jako státní, zemské, církevní nebo soukromé“,⁵⁴ zdá se být autorům vhodné zabývat se úlohou různých subjektů v rozvoji dívčího vzdělávání a rozčlenit dívčí školy alespoň orientačně podle jejich zřizovatele. Přitom je důležité si uvědomit, že nejen v době 1. republiky, ale také už v dobách Rakousko-Uherska patřily do jedné skupiny tzv. „blíže nespecifikovaných nestátních škol“ jak školy soukromé, tak i církevní, matiční a městské. Proto lze často v různých pramenech a statistikách jen velmi obtížně poznat, o jakou školu se jedná.⁵⁵

1.2.2 Veřejné vyšší dívčí školy – státní a městské

Začínat školami státními se bude možná zdát být poněkud nelogické. Vždyť „první dívčí školy, které měly charakter vyššího studia, než byla měšťanka, vznikaly jako soukromé školy, které se postupem doby propracovávaly ke zveřejnění“⁵⁶ či dokonce k postátnění. Vzhledem k tomu, že dívčích státních škol bylo ve 2. polovině 19. století poměrně málo a v literatuře jsou většinou uváděny pouze nejstarší státní a městské školy určitého typu, zmíníme je jako první a dále se pak budeme zabývat mnohem širší oblastí škol soukromých a církevních.

Nejstarší **vyšší dívčí škola** vznikla roku 1860 v Písku a brzy po té v roce 1863 byla založena také v Praze jako „Vyšší dívčí škola královského hlavního města Prahy“. Zájem byl veliký, ale studium bylo pro vysoké náklady přístupné pouze dcerám z bohatých rodin. „Učilo se náboženství, českému, francouzskému a německému jazyku, dějepisu, zeměpisu, počtům a měřictví, přírodopisu, zpěvu, kreslení, ženským ručním pracím a tělocviku v opravdové tělocvičně. Později přibyla ještě angličtina, polština a ruština a nauka o domácím hospodářství. Dbalo se na hygienu.“⁵⁷ Cílem výuky měla být příprava dobrých a vzdělaných matek a manželek, které by měly zdravé vlastenecké citění. Škola přinesla i řadu pedagogických novinek.⁵⁸ Podobné ústavy vznikly brzy i v dalších českých městech (Brno–Vesna, Hradec Králové, České Budějovice, Plzeň, Tábor, Praha–Karlín, Chrudim ...).

⁵³ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 12.

⁵⁴ KLÍMOVÁ Jarmila, 72.

⁵⁵ Srov. MORKES František.

⁵⁶ MACKOVÁ Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918, 100.

⁵⁷ LENDEROVÁ 1, 63.

⁵⁸ Např.: třídní učitelky, vhodné lavice, přátelskou atmosféru ve třídě, hygieně lépe odpovídající prostředí. In: PÁNKOVÁ Markéta, 16.

Tyto vyšší dívčí školy, které v sobě spojovaly obsah reálky a odborné školy, během 2. poloviny 19. století postupně zanikly v souvislosti s rozvojem odborných škol.⁵⁹

Důležitým mezníkem ve školství byl rok 1868, kdy převzal řízení škol stát. Tak z mnoha původně soukromých škol vznikly školy státní. Roku 1870 vznikl tímto způsobem **Státní ženský učitelský ústav** v Praze zestátněním soukromého dívčího pedagogia, které založily sestry de Notre Dame roku 1866 při škole sv. Anny. Brzy vznikaly učitelské ústavy také v dalších městech – většinou však byly řádové (viz níže). Pedagogium bylo jednou z prvních středních škol, která poskytovala dívkám úplnou kvalifikaci a končila maturitou. Navíc v něm mohly studovat i dívky z méně majetných rodin.

V Praze byla „roku 1884 na podnět pražského starosty dr. Tomáše Černého“ založena **Městská dívčí průmyslová škola**, kde se dívky učily šít oděvy a prádlo. Brzy na to pak byly dívčí průmyslové školy zakládány i v menších městech. Výuka byla často rozšířena i o psaní na stroji a těsnopis⁶⁰ Ve městech byly rovněž zakládány školy pokračovací.

Výhodou některých státních středních škol bylo, že se neplatilo školné, což umožnilo vzdělání i studentkám z chudších rodin.⁶¹ Týkalo se to především učitelských ústavů, na nichž bylo studium bez výjimky bezplatné.

1.2.3 Soukromé dívčí vzdělávací ústavy

Ještě než se budeme zabývat školami, jejichž zřizovateli byly spolky či náboženské společnosti, jen krátce zmíníme pokračující existenci soukromých vzdělávacích ústavů (viz kapitola 1.1), které byly většinou zakládány jednotlivci či rodinami a výuka se také odehrávala v rodinném prostředí. Školy přijímaly především dcery z vyšších společenských vrstev. V Praze patřily k nejznámějším ústav Hildweinův s výukou ve francouzštině a němčině a dívčí škola manželů Svobodových, rovněž s výukou v němčině.⁶² v mnohých soukromých ústavech, zvláště mimo Prahu, byla výuka často ne příliš kvalitní, přestože byla poměrně nákladná.

⁵⁹ Srov. CACH Josef, 72.

⁶⁰ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 15.

⁶¹ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 10.

⁶² Srov. LENDEROVÁ 1, 55.

1.2.4 Soukromé školství aneb úloha ženských spolků a sdružení v rozvoji vyššího dívčího vzdělání

V počátcích středoškolského vzdělání dívek sehrály velkou úlohu ženské spolky a sdružení. Jeden z prvních - „Jednota ku podporování ženské umělosti“ – byl založen již roku 1813, aby ženám otevřel dveře ke společenské angažovanosti. Ženská sdružení měla často filantropický charakter. Mnohé ženy z vyšších kruhů se věnovaly dobročinnosti a často to byl také způsob, jak se podílet na práci pro národ, kterou rádi podporovali rovněž jejich muži. *„Důležitost práce ženy pro národ, zejména výchovu dětí k češství, udržování tradic, pomáhání chudým, připomíná už ve třicátých letech 19. století Magdalena Dobromila Rettigová. Pouhé obdarovávání chudých almužnou bylo postupně vystřídáno propracovanějšími formami dobročinné práce – poskytování bezplatných míst ve školách, zakládání opatroven pro sirotky nebo nemocné, pomoci při hledání práce. Důležitou roli začíná hrát prevence chudoby, požadavek na zvýšení vzdělanosti žen a zakládání škol.“*⁶³ Velké množství spolků začalo vznikat po vydání říšského zákona o právu spolčovacím roku 1867. Už v roce 1871 bylo pouze v Praze 427 různých spolků a asociací a z toho 8 bylo ženských.⁶⁴

Jednou z nejvýznamnějších osobností v této oblasti byla Marie Riegrová, dcera Františka Palackého, neuvěřitelně pracovitá, skromná a ve své dobročinnosti neokázalá. Účinnou lásku k bližnímu spojovala s prací ve prospěch českého národa a rovněž se zájmem o politické dění. (Mimo jiné se podílela i na organizaci sbírek na podporu Národního Divadla.) *„Od roku 1859 se paní Riegrová snažila založit český vzdělávací spolek (který by seznamoval ženy) s péčí o dítě, hygienou, psychologií, etikou, estetikou, literaturou ...“* Roku 1865 se stala členkou **spolku sv. Ludmily**, založeného roku 1851 k podpoře vdov a *„byl tehdy jedinou ženskou asociací v Čechách. V jeho čele stála zbožná hraběnka Kristina Schönbornová.“*⁶⁵ Spolek provozoval odpolední školu, která poskytovala chudým dívkám možnost naučit se šití a pletení. Díky působení Marie Riegrové a její touze vytvořit nemajetným ženám takové podmínky, aby přestaly být závislé na almužnách, byla v Praze roku 1865 za podpory dalších českých osobností otevřena **průmyslová škola dívčí**, která zdarma umožňovala chudým dívkám doplnění základního vzdělání a získání ucelených základů některé z ženských profesí. Dívky za svou práci ve škole dostávaly plat a měly velkou naději na získání zaměstnání. Po vzoru spolku sv. Ludmily vznikly podobné spolky také v dalších českých městech.

⁶³ BAHENSKÁ Marie, 142.

⁶⁴ Srov. LENDEROVÁ 1, 239.

⁶⁵ Tamtéž, 231–233.

Významný podíl na rozvoji dívčího vzdělání měly rovněž mnohé osobnosti z řad mužů. Byli to především Karel Slavoj Amerling a Vojtěch Náprstek a ještě před nimi v první polovině 19. století také kněz Karel Alois Vinařický, který propagoval vzdělání dívek a jejich možné uplatnění jako učitelky (což mělo řešit tehdejší výrazný nedostatek kvalifikovaných učitelů).

Karel Slavoj Amerling uznával potřebu vzdělání pro ženy a v praxi se také pro ně snažil mnoho udělat. Pořádal přednášky, vydával knihy a jeho zřejmě nejvýznamnějším počinem byl **projekt vzdělávacího ústavu Budeč**, který byl v letech 1843–1848 prvním českým soukromým vzdělávacím ústavem pro dívky od 5 do 18 let v Čechách. Tuto školu vedla v prvních letech velmi schopná a vzdělaná Bohuslava Rajska. Mnohé z významných českých ženských osobností 19. století prošly Amerlingovým vzdělávacím ústavem, přestože trval jen krátce.⁶⁶ Amerlingovo jméno je spojeno rovněž se založením **Spolku paní sv. Anny**, v jehož rámci pořádal vzdělávací kurzy pro pražské měšťanky. Tento spolek se později významně podílel na práci s mentálně a tělesně postiženými (projekt „Ernestinum“ – nejprve v Praze na Hradčanech, později v Budeničkách).

Podobně jako Amerling se angažoval ve vzdělávání žen také významný český vlastenec, cestovatel a národopisec Vojtěch Náprstek⁶⁷. Podílel se na založení **Amerického klubu dám** (roku 1865) podle vzoru amerických volných sdružení. Členkami se staly mnohé významné ženy (např. Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Žofie Podlipská, a další). Cílem působení Amerického klubu dám bylo především vzdělávání žen formou přednášek z různých oborů (celkem se jich podařilo uskutečnit kolem 500 pro téměř 27 000 žen – přednášeli významní profesori, spisovatelé, lékaři, cestovatelé, apod.), zpřístupnění literatury pro ženy (bohatá knihovna), podpora zavádění technických vymožeností do domácností, péče o děti a mládež (zejména o nemajetné a opuštěné – hmotná podpora, výlety, dětské dny apod.). Tento klub se také podílel na podpoře dalších aktivit zaměřených na vzdělání žen (pomoc při založení Ženského výrobního spolku, spolku Domácnost či Minerva).⁶⁸ Ženy, které v klubu „vyrostly“ se později také zapojovaly do výchovy a vzdělávání dívek.

„Americký klub dám inicioval vznik obdobných ženských sdružení v dalších českých městech. Jako první vznikl roku 1869 obdobný spolek pojmenovaný Milada ve Vysokém Mýtě. Roku 1870 se zrodil Český klub dám plzeňských, roku 1871 Spolek paní a dívek

⁶⁶ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 11.

⁶⁷ „Ó, jakž mnoho můžete Vy dívky k zachování národního jazyka přispěti! z vás vyrostou panny, z pannen budou manželky a matky – k matkám se dívky nejvíce tulí, jich se na věci nejvíce dotazují, k nim větší důvěrnost než k otcům mívají. Matky tedy mohou nejprvněji přirozenou lásku v outlá srděčka dítek svých i k řeči mateřské vštěpovati, neboť ony jsou nejprvnější jejich učitelkyně...“ In: LENDEROVÁ 1, 58.

⁶⁸ Srov. tamtéž, 239–244.

v Chrudimi. Spolky jménem Vesna, Milada, Vlasta, Libuše, Zora, Vlastimila atd. se nacházely v Berouně, Domažlicích, Táboře, Německém (Havlíčkově) Brodě, Mladé Boleslavi, Slaném, Kladně, Pardubicích, Chrudimi, Plzni, Hořovicích, Litomyšli, v Brně, Prostějově a Olomouci. Vznikaly ženské pěvecké spolky, ženy se podílely na činnosti sokolských jednot, zakládaných v jednotlivých městech.⁶⁹

Jedním z prvních tělocvičných sdružení, které se mimo jiné podílelo rovněž na vzdělávání dívek, byl **Sokol** založený již roku 1862. Vzdělávání spočívalo zejména v pořádání přednášek, půjčováním knih a také ve výuce zpěvu.

Český výrobní spolek, který vznikl v Praze roku 1863 založil roku 1865 „první dívčí odbornou školu v Praze. Byla určena dívkám z nižších vrstev a měla praktické i umělecké zaměření. Dívky se vzdělávaly v účetnictví, šití prádla, šatů a psaní na stroji.“⁷⁰ Měly rovněž možnost naučit se některým uměleckým technikám, jako byla litografie, malba na sklo a porcelán či dřevorytectví. Dívky získaly kromě odborné přípravy i základy mravního a národního cítění. Měly možnost si také něco přivydělat prodejem ve škole zhotovených výrobků.

Některé z členek Amerického klubu dám iniciovaly v roce 1871 vznik **Ženského výrobního spolku**. Ten si brzy získal velmi dobrou pověst jak díky své charitativní činnosti tak také pro své vzdělávací aktivity. Záměrem spolku bylo zřídit v Praze průmyslovou školu, která by přijímala dívky z maloburžoazních vrstev. Brzy bylo otevřeno několik kurzů (kromě účetnictví, obchodní korespondence, zbožíznalství a ekonomie existovaly i kurzy kreslení a od roku 1873 také kurz ošetřovatelský). Zamýšlená **Obchodní a průmyslová škola** byla otevřena v **roce 1872** a stala se velmi vyhledávanou. Již od roku 1871 měl spolek také zprostředkovatelnou práce, která ženám pomáhala nalézt vhodnou pracovní příležitost.⁷¹

V roce 1885, sto let po narození Magdaleny Dobromily Rettigové, byl na její počest založen **spolek Domácnost**. V kuchařské škole, kterou spolek provozoval, přezdívané „knedlíková univerzita“, se dívky (většinou z prostředí střední a bohaté buržoazie) učily za poměrně vysoké školné vařit, servírovat a připravovat slavnostní tabule. Některé chudé dívky však měly možnost absolvovat školu se slevou nebo dokonce zdarma a zároveň mohly mít i bezplatnou stravu. Cílem bylo připravit mladé ženy pro dobrý rodinný život. Absolventky dostávaly na konci studia osvědčení o jeho absolvování.

Významnou pomocí pro chudé venkovské dívky a dívky bez rodinného zázemí byla činnost spolků **Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek** (založen roku 1883) a **Záštit**

⁶⁹ Tamtéž, 244.

⁷⁰ PÁNKOVÁ Markéta, 13.

⁷¹ Srov. LENDEROVÁ 1, 246.

(založen roku 1883). Byly spojeny zvláště se jménem Marie Červinkové, dcery již dříve zmiňované Marie Riegrové. Spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek umožňoval dívkám získat vzdělání a možnost obživy. Spolek Záštit byl založen za podpory Spolku sv. Ludmily a Amerického klubu dám a zaměřoval se na pomoc dívkám, které přišly hledat práci do Prahy. Poskytoval jim ochranu, ubytování a pomoc při hledání pracovních příležitostí. Později spolek otevřel i vlastní hospodyňskou školu. Záštit *„byla jakýmsi prvním internátem v Praze – umožnila vystudovat celé řadě budoucích učitelek, gymnazistek a dalších vzdělaných žen z venkova.“*⁷²

Roku 1890 byl zvláště zásluhou Elišky Krásnohorské a dalších českých osobností, zvláště z řad členek Amerického klubu dám, založen **spolek Minerva**, který měl uskutečnit plán založení dívčího gymnázia. Podpory se spolku Minerva dostalo i od mnohých mimopražských spolků (brněnská Vesna, přerovská Vlasta, spolky z Chrudimi⁷³ a dalších měst) a také od Ženského výrobního spolku. Myšlenka **založení soukromého dívčího gymnázia** se kromě podpory setkávala i s nepochopením. Žádost o povolení Minervy byla nakonec schválena příslušnými úřady a od září 1890 se začalo vyučovat. Vzniklo první dívčí gymnázium v Rakousko-Uhersku. Do roku 1907, než dosáhla škola práva veřejnosti, skládaly absolventky maturitní zkoušky na Akademickém gymnáziu.⁷⁴

Za zmínku stojí významná úloha brněnského **spolku Vesna**, který už v roce 1866 otevřel v Brně vyšší dívčí školu a v roce 1901 z této školy vzniklo **první české dívčí lyceum**.⁷⁵

Zásluhou Zdeňky Wiedermannové byl roku 1903 založen **spolek Dívčí akademie**, který umožnil otevření prvního dívčího reálného gymnázia na Moravě pod názvem „Střední škola dívčí akademie“, a to ve Valašském Meziříčí. Výuku pro dívčí vzdělání speciálně upravil profesor František Drtina. Tento typ gymnaziálního vyučování, nazývaný valaško-meziříčský, byl postupně přijat i na dalších dívčích středních školách. Spolek založil obdobné gymnázium v roce 1908 také v Brně. Celkem vzniklo v Čechách 5 dívčích škol tohoto typu.⁷⁶

⁷² LENDEROVÁ 1, 251.

⁷³ Město Chrudim zaujímal mezi českými městy jedno z předních míst v rozvoji ženské spolkové činnosti a tomu odpovídalo i množství dívčích škol v Chrudimi. Jak už bylo výše zmíněno existoval v Chrudimi od roku 1871 Spolek paní a dívek. Před rokem 1885 vznikl Ženský výrobní spolek, který podporoval několik škol: Odbornou školu pro ženská povolání, Pokračovací dívčí školu a později ve 20. století i Vyšší sociální školu výchovnou. V roce 1912 vznikl Spolek pro zřízení a udržování městského dívčího lycea. Jak bude popsáno v kapitole 3, vyžádalo si město na Kongregaci školských sester sv. Františka, která hodlala založit Dívčí pedagogium v Hradci Králové, aby tuto školu otevřela v Chrudimi. Stalo se tak v roce 1894.

⁷⁴ Srov. BAHENSKÁ Marie, 130–133.

⁷⁵ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 4.

⁷⁶ Srov. tamtéž, 7–8.

1.2.5 Vyšší dívčí školy církevní a řádové

Proč zmiňovat církevní a řádové školy (souhrnně je lze označovat konfesní) ve zvláštní kapitole? Jak už bylo napsáno výše, není možno se o nich v literatuře minulého století mnoho dočíst.⁷⁷ A pokud si najdeme články z novin či časopisů 2. poloviny 19. století či prvních 40 let 20. století, často narazíme spíše na ohlasy negativní, vyplývající z celkové atmosféry v české společnosti, která byla zaměřena protihabsbursky a potažmo proticírkevně. Pozornost tehdejšího tisku se soustředila především na školy nekonfesní a školy řádové byly „příznivci dívčího školství chápány jako přežitek z minulých dob.“⁷⁸

Navíc se zdá, že veřejně prospěšná činnost církve (výchovná i charitativní) byla v dané době brána spíš jako něco samozřejmého, co patří k úkolům věřících. Proč by se to tedy mělo nějak zvlášť připomínat? Řádové školy (většinou zřizované ve spolupráci s biskupem dané diecéze či na jeho pozvání) patřily mezi školy soukromé, které obvykle nebyly financovány ze státních zdrojů a pokud měly být státem či městy podporovány, bylo to často posuzováno negativně. Jako příklad může sloužit úryvek z článku v časopise *Ženský obzor* z roku 1909, který reaguje na rozhodnutí obecního zastupitelstva v Praze dotovat řádové lyceum Školských sester sv. Františka na Královských Vinohradech. „...takovým pánům jest milejší ústav klerikální, který, povrchně vzato, financuje se sám a z děvčat vychovává bigotní, obmezené ženy, pomyslíme-li, že v takových ústavech je vyučovací osnova výlučně církevní, zcela odporující moderní vědě a skutečnému životu, že absolvent takového ústavu – není-li zvláště silně individualisticky založen, vyjde do světa jako kretén, který je jen nástrojem hierarchie a staví se v cestu všemu pokrokovému...“⁷⁹

Při čtení podobných článků nás mohou napadat mnohé otázky:

- Měly řádové sestry opravdový zájem o kvalitní výchovu dětí nebo jen touhu je ovládat či spoutat křesťanskou „ideologií“?
- Komu sestry sloužily?
- Byla to pouze služba vlastním (tj. věřícím) nebo byly k dispozici pro všechny?
- Myslely na potřebné a chudé nebo spíše na zisk a vlastní pohodlí?
- Byly jejich metody zastaralé nebo měly snahu o moderní přístupy ve vyučování?
- Jaké bylo vzdělání učitelů a vybavení škol?

⁷⁷ Jednou z překážek pro dnešní historické bádání je to, že mnohé archivní dokumenty řádů a kongregací z daného období, byly mezi lety 1950–1989 zničeny. Jednou z mála prací, která přináší cenné informace o církevním školství v rámci brněnské diecéze je: KALČÍKOVÁ S. M. *Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské diecézi*, Diplomová práce, Olomouc, 1996.

⁷⁸ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 5.

⁷⁹ Tamtéž, 5.

- Šlo jim o to, aby zatlačily ženu do ústraní nebo měly skutečný zájem o to, aby našla nově své postavení ve společnosti a rozvinula v plnosti svoji osobnost?
- Jaká byla výchova nových učitelek? Jen ideologická a tmářská nebo skutečná příprava pro dobrou službu dětem, výchova k lásce a mateřství, k citu pro každého žáka?
- Jaký byl zájem o jejich školy a ohlasy rodičů a žákyň?
- Jak se zapojovaly do boje o českou výchovu a vlastenectví? Nebyly až příliš loajální vůči monarchii?

Na některé z těchto otázek se budeme snažit hledat odpovědi nejen v této kapitole, ale i v dalších částech této práce týkajících se Kongregace Školských sester sv. Františka a Chrudimského pedagogia.

1.2.5.1 Podmínky pro vznik a působení ženských řádových společenství věnujících se výchově a vzdělávání dívek v Českých zemích ve 2. polovině 19. století

Doba kolem poloviny 19. století s sebou přinášela, jak již bylo zmíněno, následky změn ve společnosti jednak po reformách Josefa I., jednak po revolučních událostech roku 1848 a svůj vliv měl také vývoj v demografické skladbě společnosti (větší počet děvčat než chlapců). Projevoval se výrazný nedostatek učitelů, zvláště pro dívky. Vlivem počínající průmyslové revoluce se také změnila situace v mnoha rodinách, zvláště chudých lidí. Do práce musely často chodit i matky, které přestaly mít dostatečný prostor a čas pro výchovu svých dětí. Docházelo rovněž ke stěhování za prací a tím i k vytržení z přirozeného rodinného a duchovního zázemí. Zároveň bylo třeba hledat uplatnění pro ženy, které se neprovdaly a potřebovaly získat kvalifikaci pro samostatnou obživu.

Jak to však v dějinách často vidíme, Bůh slyší volání svých maličkých a odpovídá na jejich konkrétní nouzi a potřeby prostřednictvím svých služebníků. Tak vznikaly v Evropě i u nás mnohé nové ženské kongregace, které se svou službou zapojily tam, kde bylo třeba. Narozdíl od již fungujících klasických řádů, které byly většinou více specializované, odpovídaly na potřeby společnosti často pružněji a svobodněji. Věnovaly se službě lidem v nejrůznějších oblastech. Také výchova a vzdělávání byly pojmány mnohem komplexněji a kromě škol zakládaly sestry také další školská zařízení podle potřeby daného místa či regionu. Mnohá společenství vznikala ve spolupráci s místními biskupy, kterým ležela na srdci situace v jejich diecézi, a oni se také často zasloužili o to, že se již fungující kongregace rychle šířily i do dalších regionů.

Hassnerovým zákonem z roku 1868, bylo veškeré konfesní školství zařazeno mezi školy soukromé a začala se na něj vztahovat všechna pravidla uplatňovaná vůči

soukromým školám (mimo jiné i to, že musí zabezpečovat minimálně tak kvalitní výuku jako školy státní, s čímž souviselo také vzdělání učitelů a vybavení škol). „Mezi konfesními soukromými školami se rázem ocitly i všechny školy zřizované římskokatolickými školskými řády a kongregacemi.“⁸⁰ s tím byla také spojena finanční stránka jejich provozu. Tyto školy, jak už bylo zmíněno, většinou nebyly financovány ze státní pokladny ani z církevních zdrojů (nebo jen částečně), ale spíše z příspěvků dobrodinců, rodičů žáků a příznivců a často také rodinami samotných sester (jednak prostřednictvím věna, které si sestry přinesly do kláštera, jednak díky podpoře majetnějších rodinných příslušníků). Přesto byla v těchto společenstvích rostoucí snaha věnovat se právě nejchudším a dát jim tak možnost vzdělání a tím i zajištění budoucnosti.

V následující kapitole se alespoň stručně zmíníme o některých řádech a kongregacích, které působily v oblasti dívčího vzdělávání a výchovy v Českých zemích v námi sledovaném období (jejich výčet si v žádném případě nemůže dělat nárok na úplnost). Některé z nich byly pro výchovu a vzdělávání založeny, jiné se jim věnovaly pouze okrajově (např. v důsledku své činnosti charitativní: výchova chudých dětí, příprava odborníků pro službu v nemocnicích apod.).

Zde by bylo jistě vhodné uvést také dívčí školy zřizované jinými církvemi a náboženskými společnostmi (např. protestantské či židovské), které rovněž patří do oblasti konfesního školství. To však bohužel vzhledem k časovým možnostem při vypracování této práce a rovněž z důvodu nedostatku dostupných informací nebylo možné.

1.2.5.2 Přehled řádů a kongregací věnujících se výchově a vzdělávání dívčí mládeže v Českých zemích v 19. a na začátku 20. století

Jak již bylo zmíněno v kapitole 1.1, působily na našem území již v době „předbřeznové“ (tj. před rokem 1848) řády sester **Voršilek** a **Anglických panen**. Jejich působení u nás úspěšně pokračovalo i přes to, že patřily mezi klasické řády. Ve společnosti se sice objevovaly námitky a pochybnosti o kvalitě jejich výuky s argumentem, že „řeholnice neznající svět není schopná vychovávat dívky pro svět. Praxe však ukazovala, že i dlouholeté chovanky voršilských penzionátů nemusely nutně skončit jako členky tohoto nebo jiného řádu, ale že byly stejně tak připravené pro civilní svět, jako absolventky civilních škol.“⁸¹

Sestry Voršilky reagovaly na vývoj v dívčím vzdělávání velmi pružně. V rámci svých školních komplexů zřizovaly vyšší dívčí školy a již v roce 1854 měly v Praze rovněž

⁸⁰ MACKOVÁ Marie, 103.

⁸¹ Tamtéž, 105.

učitelský kurz pro učitelky dívčí mládeže. V Kutné Hoře byl pak zřízen roku 1886 ženský učitelský ústav, který získal v roce 1898 právo veřejnosti. Roku 1905 otevřely stejný ústav také v Liberci.⁸²

Anglické panny se věnovaly vzdělávání a výchově dívek v Pražském konventu na Malé Straně až do roku 1921. Po nuceném odchodu z Prahy pokračovaly ve své činnosti ve Štěkni a Svojcicích.⁸³

První ženskou kongregací, která zahájila svou činnost v našich zemích, byly **Milosrdné sestry sv. Karla Boromejského**. Do Prahy je uvedl už roku 1837 profesor Alois Klar. Pečovaly o slepé v Klárově ústavu na Malé Straně, zřídily nemocnici a velmi rychle rozšířily svou činnost i jinam (celkem působily asi na 120 místech v Čechách a na Moravě). Zakládaly nemocnice, sociální ústavy, školy a v Praze pod Petřínem měly vlastní ošetrovatelskou dívčí školu.⁸⁴

Milosrdné sestry Panny Marie Jeruzalémské přišly z Itálie do Opavy v roce 1841. Věnovaly se ošetřování nemocných a vyučování mládeže ve školách – od mateřských přes obecné až k měšťanským.⁸⁵

Roku 1844 byla založena v Opavě **Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka**. Už od roku 1849 začaly sestry kromě charitativní práce mezi chudými, nemocnými a starými lidmi působit i ve školách v olomoucké a královéhradecké diecézi. V Olomouci a v Opavě provozovaly vlastní ošetrovatelskou školu pro dívky.⁸⁶

V Kroměříži započaly svou činnost roku 1845 sestry z **Kongregace Milosrdných sester sv. Vincence z Paula – Vincentky**. Kromě charitativní činnosti se věnovaly na mnoha dalších místech rovněž výchově a výuce dětí ve školách i v dětských domovech.⁸⁷

Kongregace Šedých sester III. řádu sv. Františka byla založena roku 1856 v Praze. Sestry se věnovaly zpočátku ošetrovatelské práci mezi opuštěnými a nemocnými a jejich činnost se brzy rozšířila na mnohá místa v Čechách. V Hradci Králové měly vlastní dívčí ošetrovatelskou školu a v Brně byla z jejich filiálky založena roku 1886 nová **Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny**.⁸⁸

V roce **1851** začaly působit v Hyršově v Jižních Čechách **Školské sestry de Notre Dame**, které přišly na pozvání místního kaplana Gabriela Schneidera z Mnichova

⁸² Srov. tamtéž, 107–110.

⁸³ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam: Řeholní život v Českých zemích, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, 155.

⁸⁴ Srov. KADLEC Jaroslav: Přehled českých církevních dějin II., Řím: Křesťanská akademie, 1987, 179.

⁸⁵ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 269.

⁸⁶ Srov. tamtéž, 186.

⁸⁷ Srov. tamtéž, 197.

⁸⁸ Srov. tamtéž, 257. Obě kongregace měly pravidla Institutu Školských sester z Grazu – viz kap. 2.1; srov. KALČÍKOVÁ S. M. Immaculata Ludmila, 67.

Nepříznivé okolnosti jim nedovolily v Čechách zůstat, ale podařilo se docílit nového založení české větve této kongregace a už v roce 1853 skládaly sliby první české sestry de Notre Dame.⁸⁹ „Jejich příchod byl jakoby načasován“⁹⁰ a mladé společenství se velmi rychle rozrůstalo. Svou činnost začalo v dívčím penzionátě v Hyršově, který se pro nedostatek místa už roku 1854 přestěhoval do větších prostor v Horažďovicích. Následovaly další školy pro dívky v Bystřici u Klatov a v Mnichově u Mariánských Lázní (1855). Už v roce 1863 byla otevřena čtyřtřídní hlavní dívčí škola v Praze v Ječné ulici společně s penzionátem a dva roky na to, v roce 1866 byla zahájena výuka v **prvním českém učitelském ústavu pro vzdělávání učitelek** u sv. Anny.⁹¹ „Roku 1870 byl zestátněn a přestěhován na jiné místo. Soukromé pedagogium v Ječné ulici kongregace obnovila až v roce 1877.“⁹² Sestry de Notre Dame byly v české společnosti (zvláště v její ženské části) navzdory mnohým proticírkevním náladám oblíbeny a do konce 19. století jich v našich zemích působilo už přes 500.⁹³

První sestry z **Kongregace Františkánek od Neposkvrněného početí z Grazu** (dříve nazývané Institut Školských sester z Grazu či Chudé františkánky) začaly působit roku 1857 v Kamenici v Čechách (v Litoměřické diecézi) v církevní dívčí škole, která se brzy rozšířila a byla po roce 1868 změněna ve Veřejnou dívčí školu. Vzhledem k novým státním předpisům a obtížné komunikaci s mateřským domem v Grazu, musely v roce 1871 svou činnost ukončit.⁹⁴ Jak bude zmíněno níže, v roce 1888 přišly sestry této kongregace znovu do Čech a založily českou větev tohoto společenství. Sestry také poskytly svá řeholní pravidla pro založení dalších řeholních společenství (viz kapitola 2.1).

Do Javorníka ve Slezsku přišly v roce 1859 **Chudé školské sestry naší Paní**, které byly založeny ve 30. letech 19. století Bavorsku podle řeholních pravidel Školských sester de Notre Dame. Tato kongregace byla zaměřena na výchovu a vzdělávání chudých dětí a mládeže.⁹⁵ Roku 1883 zahájily svou činnost ve Slavkově u Brna, kde se věnovaly výchově dětí od mateřské až po střední školu.⁹⁶

Kongregace Sester Neposkvrněného početí Panny Marie III. řádu sv. Františka vznikla pro službu výchovy a vzdělávání roku 1859 sloučením dvou podobných

⁸⁹ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: „Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950. Diplomová práce, České Budějovice, 2003, 23–25.

⁹⁰ LENDEROVÁ 1, 57.

⁹¹ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana, 26–27.

⁹² JAKŠIČOVÁ Dana, 34.

⁹³ Srov. LENDEROVÁ 1, 58. Stručné shrnutí činností Školských sester de Notre Dame je uvedeno v příloze č. 1. Z ní jasně vyplývá, jak úžasný rozvoj společenství prožívalo a jakou šíři služeb bylo schopno ve velmi krátkém časovém období rozvinout.

⁹⁴ Srov. PETZ A., 267–271.

⁹⁵ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana, 23.

⁹⁶ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 178.

společenství z Moravské Třebové (založeno 1846 podle pravidel Institutu Školských sester z Grazu⁹⁷) a z Přerova (založeno 1851). Sestry působily v mateřských, základních i rodinných školách. Měly také pracovny pro dospívající dívky, obchodní školu v Moravské Třebové a učitelské ústavy pro vzdělání učitelek v Přerově a ve Šternberku.⁹⁸

Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže byla založena ve Švýcarsku pro výchovu a vyučování mládeže a pro charitativní práci.⁹⁹ v roce 1860 přišly první sestry do Litvínova, kde ze staré továrny vybudovaly klášter, městskou dívčí školu a také sirotčinec a nemocnici. V roce 1867 pokračovaly ve své činnosti v Chomutově.¹⁰⁰ Nezávisle na společenství sester v Severních Čechách přišla v roce 1872 skupina dalších Křížových sester do Malenovic na Moravě a postupně přijaly činnost v nemocnicích, sirotčincích, vyučovaly v základních školách, vedly kurzy šití a vaření, vyučovaly dívky hudbě a cizím jazykům.¹⁰¹

První sestry **Kongregace Dcer Božské Lásky** přišly do Opavy roku 1870. Jejich posláním bylo ujímat se chudých a opuštěných a vyučovat je. Vybudovaly dům „Marianum“, kde kromě hospodářské školy pro dívky poskytovaly také péči starým a nemocným. Roku 1871 založily klášter v Brně, kde se rovněž věnovaly výchově a vyučování chudých dívek a nemocným lidem. Do Prahy přišly v roce 1880, kde otevřely pro dívky školu a internát, podobně jako později ve Veltrusech u Prahy, kde vyučovaly dívky hudbě a připravovaly je na státní zkoušky z cizích jazyků. Jejich činnost se rozšířila na další místa v Čechách i na Moravě.¹⁰²

V Českých Budějovicích byla založena roku 1887 **Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti**. Sestry se věnovaly vyučování a výchově dívek ve všeobecných i odborných řádových školách s právem veřejnosti. V Českých Budějovicích měly také Učitelský ústav a reálné dívčí gymnázium. Kromě toho působily i v charitativní oblasti na dalších 30 místech v Čechách a na Moravě.¹⁰³

V roce 1888 přišly do Slatiňan 3 rodné sestry Zahálkovy z Kongregace Františkánek od Neposkvrněného početí z Grazu (již výše zmíněna) a založily zde na základě stejných řeholních pravidel **Kongregaci školských sester sv. Františka**, která se zvláště zaměřila na vzdělávání dívčí mládeže. Rychle se rozrůstající společenství založilo roku 1894 ženský učitelský ústav v Chrudimi a roku 1905 **první řádové dívčí gymnázium**

⁹⁷ Srov. PETZ A., 124–125; Sbírká OSF, 23.

⁹⁸ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 237.

⁹⁹ „Sestry sv. kříže se mají zabývat výchovou a vyučováním mládeže od kolébky až do dospělosti, péčí o chudé a nemocné, zanedbané a sirotky, slabomyslné, o všechny lidi jakkoli nešťastné, i o trestance.“ Tamtéž, 193.

¹⁰⁰ Srov. LENDEROVÁ I, 58.

¹⁰¹ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 193.

¹⁰² Srov. tamtéž, 168.

¹⁰³ Srov. tamtéž, 233.

v Českých zemích (druhé dívčí po gymnáziu Minerva) v Praze na Vinohradech¹⁰⁴ (podrobněji viz kap. 2.2).

Česká kongregace sester dominikánek vznikla z podnětu olomouckých dominikánů v Řepčíně u Olomouce roku 1889. Sestry tam zřídily český ústav pro vzdělávání mládeže. Brzy byla otevřena rovněž obecná škola, ústav pro vzdělávání učitelek a další školy v Čechách i na Moravě.¹⁰⁵

Na konci 19. a začátku 20. století působily v Praze sestry z **Kongregace Sacré Coeur**, jejichž dívčí škola byla na Smíchově. Vyučovalo se v němčině a žákyněmi byly většinou dívky z výše postavených rodin,¹⁰⁶ později také řeholní sestry z jiných kongregací, které zde získávaly praxi.

Na doplnění je v příloze č. 2 uveden přehled řádů a kongregací, které se věnovaly výchově a vzdělávání dívek v brněnské diecézi.

Tento velmi stručný přehled ženských řeholních společenství (jsou uvedena většinou jen společenství, která obnovila svoji činnost u nás po roce 1989), věnujících se výchově dívek v Českých zemích má naznačit, že jejich podíl na výchovné činnosti u nás nebyl vůbec zanedbatelný. Jak se trochu ironicky poznamenává v jedné práci z počátku 20. století, nepříliš laskavě nakloněné církevním školám: *“A tak převážná většina rodin a nemalý počet škol vychovává dále dívky ,dle zákonů božích’, tj k mravopoctnosti, bohabojnosti a poslušnosti vůči rodičům i manželovi.”*¹⁰⁷ A podobně: *„...na vysokém počtu žen na pedagogických ústavech se velkou měrou podílely klerikální ženské učitelské ústavy, kterých bylo více než státních.”*¹⁰⁸

Při zakládání nových ženských řeholních společenství přitom nebyla hlavní hybnou silou lidská ctižádost, touha po sebeuplatnění po emancipaci či zviditelnění nebo po sebezajištění v rámci společenství (i když ty tam jistě byly také určitým způsobem přítomny vzhledem k tehdejšímu chápání postavení ženy–řeholnice ve společnosti), ale na prvním místě Boží povolání a palčivá potřeba konkrétní služby lidem. Velkou pomocí přitom byla víra, naděje a láska prožívaná ve společenství a z toho plynoucí odvaha jít i do náročných podmínek a uplatnit své mateřství naplno ve službě všem potřebným. Výhodou takové služby v rámci společenství bylo i společné úsilí o co nejkvalitnější službu a ochota dát maximum i za cenu vlastního strádání a obětí. Naprostou samozřejmostí bylo také další

¹⁰⁴ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 7.

¹⁰⁵ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 147.

¹⁰⁶ Srov. LENDEROVÁ 1, 58.

¹⁰⁷ FAIMONOVÁ Abby: Dějiny školství rakouského po roce 1848, Praha: Emil Šolc, 1909, 173–181.

¹⁰⁸ KOPÁČ Jaroslav: Dějiny školství a pedagogiky v Československu. Díl I., Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, 114.

sebevzdělávání (a to nejen ve společenstvích věnujících se výchově a vzdělávání) a k tomu vytvářelo společenství rovněž vhodnější podmínky než měli jednotlivci se světě.

Je zajímavé, že mnohé z těchto mladých kongregací měly za základ Řeholi III. řádu sv. Františka. Ta už od dob svého autora pomáhala všem, kdo ji přijali jako směrnici pro svůj život (jak lidem žijícím ve světě jako laici tak i zasvěceným osobám), velmi úzce spojovat kontemplativní a apoštolský způsob života postavený na evangelním základě.¹⁰⁹

Tak tomu bylo i v Kongregaci Školských sester sv. Františka, které se budeme v následující kapitole věnovat podrobněji.

¹⁰⁹ Do dnešní doby vzniklo více než 400 ženských i mužských kongregací, které žijí podle Řehole III. řeholního řádu sv. Františka. Srov. CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu (IFS, březen 06), <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole06.doc> (20.4.2009), 46.

2 Kongregace školských sester sv. Františka

Jak již bylo uvedeno v kapitole 1.2.5.2, jedná se o kongregaci založenou v Čechách sestrami Zahálkovými z Kongregace Františkánek od Neposkvrněného početí, které přišly roku 1888 z Grazu (Štýrského Hradce) a pokračovaly ve výchovné a vzdělávací činnosti zcela v linii původního společenství. Proto se zdá být vhodné nastínit počátky působení prvních sester v Grazu a zvláště se zaměřit na to, v čem bylo jejich společenství v dané době specifické a co si později sestry Zahálkovy přinesly jako dědictví s sebou do Čech. Jako podklady nám posloužily zejména, jak už bylo zmíněno v úvodu práce, kniha sestry Marie Andrey Petz z Kongregace sester Františkánek od Neposkvrněného početí v Grazu *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*, rukopisné vydání spisu *Školské sestry OSF – Sbirka historických materiálů*, jehož součástí je i český překlad studie *Mutter Franziska Antonia Lampel* od sestry Amabilis Solar,¹¹⁰ a kniha *Stoletá cesta*, která vyšla u příležitosti 100. výročí působení Školských sester sv. Františka v Čechách.¹¹¹

2.1 Začátky Kongregace v rakouském Grazu

V první polovině 19. století byly v Grazu, stejně jako v celém Rakousko-Uhersku, patrné následky josefínských reformy, napoleonských válek a nastupující industrializace. Místní biskup Roman Sebastian Zängerle (1824–1848) se snažil ve své diecézi najít duchovní spolupracovníky pro péči o nemocné a chudé a pro výchovu dětí a mládeže. Podařilo se mu uvést do diecéze několik řeholních společenství, která se ujala konkrétních oblastí služby potřebným: redemptoristy (1825), jezuity (1827), karmelitky (1828–z Prahy) a karmelitány, Milosrdné sestry sv. Vincence de Paul (1841). Hledal však ještě vhodné společenství sester pro výchovu dívčí mládeže.

Ve Štýrském Hradci v té době existovala soukromá dívčí škola Anny Engelové, jejíž vedení převzaly v roce 1835 dvě rodné sestry Amálie a Antonie Lamplovy. Spolu s dalšími učitelkami této školy byly členkami Třetího řádu sv. Františka a toužily vytvořit náboženské společenství pro výchovu mládeže. Na návrh pana biskupa Zängerle odcestovala Amálie Lamplová ještě s jednou učitelkou do Mnichova, aby tam vstoupily do noviciátu u sester de Notre Dame a přivedly toto řeholní společenství do Grazu. Obě však onemocněly a zemřely.

¹¹⁰ SOLAR Amabilis: Mutter Franziska Antonia Lampel, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1971, (rukopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace v Grazu).

¹¹¹ Informace v ní však jsou i přes velké úsilí autorek neúplné, protože archiv Kongregace v Praze se v 50. letech 20. století ztratil.

Antonie Lamplová, která v té době vedla školu, předložila v září 1841 biskupu Zängerle jménem svým a svých společnic žádost, aby směly založit náboženský institut, který by se věnoval výchově a vzdělávání dívčí mládeže. Tento dopis, který obsahuje to nejpodstatnější, oč chtěly žadatelky usilovat, se stal „Magnou chartou“ budoucí kongregace. Uvádíme z něj alespoň nejpodstatnější body:

- Touha věnovat se „krásnému povolání výchovy mládeže“ a to ve společenství, které s sebou přináší důležité klady:
 - jednotu ve službě Bohu,
 - vzájemnou podporu a pomoc,
 - lepší podmínky pro další vzdělávání a také pro výchovu nových schopných a morálně kvalitních učitelek,
 - lepší možnosti k vyučování širší škále předmětů.
- Na výchově ženské mládeže, budoucích matek, závisí utváření dobrých křesťanských rodin.
- Řehole Třetího řádu sv. Františka je velmi dobře slučitelná s povoláním výchovy mládeže.
- Úmysl vytvořit náboženské společenství s jednoduchými sliby, obnovovanými každé tři roky, bez chórové modlitby.
- Co nejvíce času věnovat dětem a být přímo mezi nimi i ve volném čase.
- Jen část domu zařídit jako klausuru, jinak mít možnost být s dětmi a vycházet i z domu ven.
- Oděv podobný prostému oděvu chudých žen.
- Majetek, který sestra přinese do společenství si při případném vystoupení ze společenství může vzít zpět.
- Nezávislost společenství i jeho služby na veřejné podpoře.
- Nejen vyučování, ale i výchova a utváření osobnosti dívek v čase mimo vyučování.
- Podřízenost sester církvi skrze biskupa.¹¹²

Takový program řeholního společenství představoval něco do té doby téměř neslýchaného a průkopnického. Vždyť mnohé ženské řády věnující se výchově dívek, neměly zdaleka možnost být tak blízko dětem a vycházet mezi ně do jejich prostředí (z důvodu zachování klauzury), jak o to žádaly tyto sestry. Proto bylo jistě překvapivé, že už v roce 1842 byl nový Institut Školských sester schválen a uznán biskupstvím i státem a v červenci 1843 byla nová kongregace a její Stanovy schváleny také Apoštolským

¹¹² Srov. PETZ A., 21–26.

stolcem v Římě.¹¹³ v září 1843 bylo oblečeno 6 kandidátek a byly přijaty do noviciátu. Na jeden rok k nim přijely 2 sestry ze sesterského Institutu z Kaltern v Tyrolsku, aby uvedly sestry do řeholního života.¹¹⁴ Přivedly s sebou kandidátku Agnes Pfund. Po slibech byla první představenou jmenována S. Františka Antonie Lamplová.¹¹⁵

Společenství se začalo rychle rozrůstat o další mladé sestry. V domě institutu fungovaly:

- „denní škola“, kde se kromě základních předmětů německé školy vyučoval také zeměpis, dějepis, francouzština, italština, kreslení, malování a hudba,
- „zvláštní škola“, kde se odpoledne po výuce denní školy vyučovaly ženské ruční práce,
- pensionát, kde dívky ze vzdálenějších míst bydlely,
- opatrovna pro malé děti z chudých rodin.

Sestry se hned od počátku snažily, aby mohly co nejvíce dívek vyučovat a vychovávat bezplatně nebo za částku přiměřenou jejich finanční situaci a umožnit tak přístup ke vzdělání zvláště dětem z chudých rodin. Například už v roce 1850 bylo v institutu 74 dívek v penzionátu, z toho 19 bezplatně. Počet žákyň, které docházely do školy byl 230 (i s chovankami 304), z toho studovalo bezplatně 174 dívek, 30 chodilo zdarma na obědy a dalších 20-30 dětí z města přišlo rovněž zdarma na oběd.¹¹⁶

O službě sester, která byla velmi náročná a vyčerpávající, napsala sestra Františka následující: *„Není to jen škola, kterou mají sestry na starosti, ale daleko těžší a obtížnější úkol výchovy dětí. Musíme věnovat většinu času dětem a máme jen málo příležitostí být v cele nebo v kostele. Způsob našeho života není snadno pochopitelný a ještě tížeji uskutečnitelný. Je to umění naučit se uprostřed práce a křiku dětí ustavičnému spojení s Bohem. Ustavičné spojení s Bohem, které nesmí ustát ani při ošetřování dětí, ani při domácích pracích, je pro naše sestry nejvyšší důležité a nutné. Pozoruji však s bolestí, že zřídka přijmeme kandidátku, která to chápe ...“*¹¹⁷

S. Františka byla velmi otevřená přizpůsobit službu aktuálním potřebám církve: *„Ačkoliv jsme byly založeny na prvním místě pro školu, jsme ochotny ke každé práci, k níž nás církev zavolá.“*¹¹⁸

¹¹³ Srov. PETZ A., 64–72.

¹¹⁴ Byly to rovněž řeholní františkánské terciářky, ale s odlišnými řeholními pravidly a způsobem služby, což způsobilo později nesnáze a rozdělení, jak bude níže uvedeno. Agnes Pfund se nikdy nesmířila s tím, že má přijmout jiný způsob života, než pro jaký se rozhodla v Kaltern.

¹¹⁵ Srov. Sbíрка OSF, 20–21.

¹¹⁶ Srov. PETZ A., 150–151.

¹¹⁷ Stoletá cesta, 12–13.

¹¹⁸ Sbíрка OSF, 23.

Činnost sester v Grazu nezůstala skrytá a brzy začaly přicházet žádosti o založení stejných nebo podobných institutů i na jiných místech v Rakousko-Uhersku. Na formaci sem přišly dívky z Vöcklabrucku (diecéze Salcburk), Hyršova v Jižních Čechách, Sigmaringenu a z Olomouce. Filiální dům ve Vöcklabrucku se podařilo i přes všechny těžkosti udržet a v roce 1861 došlo k jeho osamostatnění za vzniku nové kongregace. Další filiální domy byly založeny v České Kamenici (1857–1871, jak je zmíněno v kap. 1.2.5.2), ve Schwambergu, St. Georgen a od roku 1864 také v Marburgu, kde rovněž došlo k založení nové kongregace.¹¹⁹

S. Františka vyhověla některým žádostem a poskytla stanovy svého společenství pro založení nových kongregací v dalších diecézích¹²⁰ – viz kap. 1.2.5.2.

Biskup Roman Sebastian Zängerle byl velkou oporou institutu a Matka Františka se na něj obracela ve všech obtížných záležitostech. Když na jaře roku 1848 zemřel, nastala pro všechny velmi těžká doba. Revoluční rok 1848 s sebou přinesl mnohé útoky na církevní školy a sestry měly obavu, že bude jejich společenství rozpuštěno a škola bude zrušena. Pevná důvěra v Boží pomoc a klidná odvaha sestry Františky však pomohly politickou krizi přestát. Nastala však nová krize uvnitř společenství.

V této době Matka Františka onemocněla tuberkulózou a pro narůstající obtíže jen s vypětím sil vykonávala službu představené. Při volbách v roce 1850 byla zvolena sotva třicetiletá energická sestra Agnes Pfund. Do Grazu přišla ze sesterského Institutu z Kaltern v Tyrolsku (viz výše) a stále toužila po způsobu řeholního života, který se tam vedl. Proto velmi rychle začala prosazovat změny, které byly v rozporu s původním založením institutu v Grazu (věčné sliby, řeholní oděv, přímá závislost na františkánském řádu, ztráta práva sester na majetek, jméno Maria, přijaté při věčných slibech). Důsledkem bylo rozdělení sester, na ty, které hájily původní založení a na ty, které přijímaly „novoty“. M. Františka se změnami nemohla souhlasit (vždyť původní stanovy byly potvrzeny Sv. Stolcem), ale nechtěla být zdrojem rozdělení a ostatní sestry nabádala k poslušnosti, kterou sama také Matce Agnes prokazovala. Odhodlala se k velké oběti a když jí vypršely sliby vystoupila ze společenství. Zemřela u svého bratra 28.5.1851 ve věku nedožitých 44 let. Její úloha jako zakladatelky byla od té chvíle téměř na 100 let zahalena mlčením.¹²¹

¹¹⁹ Kongregace má název Školské sestry františkánky Krista Krále.

¹²⁰ Do Prahy pro založení Šedých sester III. řádu sv. Františka roku 1856 – z ní vznikla v Brně roku 1886 Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny – a roku 1846 na Moravu do Moravské Třebové, kde byla založena Kongregace Sester Neposkvrněného početí Panny Marie III. řádu sv. Františka.

¹²¹ Srov. Oběžník poslaný generální představenou S.M. Gertrude Kapfer k objasnění začátku Kongregace v Grazu, 22.5. 1951 (z Vatikánského archivu), in Sbírká OSF, 62–65.

Když M. Agnes dosáhla všeho, co považovala za důležité, byla u konce svých sil a roku 1858 podlehla tuberkulóze. „*Ve své horlivosti dosáhnout cíle si nevšimla, že Kongregace byla schválena Sv. Stolcem, a že bez jeho dovolení se nemohou dělat žádné změny.*“¹²² Mnohé ze sester, které byly v kongregaci od počátku a nesouhlasily s novými pravidly, odešly. Od kongregace se z tohoto důvodu odloučil také filiální dům ve Vöcklabrucku (jak bylo výše uvedeno), který si ponechal původní pravidla schválená Sv. Stolcem.

V roce 1865 bylo Sv. Stolcem nařízeno, aby byla znovu obnovena forma kongregace podle původního založení. Reformy se ujal biskup Jan Baptista Zwerger. Po pečlivém studiu celé záležitosti vypracoval ve spolupráci se sestrami stanovy, které odpovídaly až na některé výjimky původnímu záměru zakladatelů. Po osmnácti letech se Kongregace vrátila na cestu, na niž ji Pán uvedl skrze M. Františku.

2.2 Sestry Zahálkovy a jejich úsilí o rozšíření kongregace do Čech

Mladá Kongregace procházela i nadále mnohými zkouškami, ale když sem v letech 1859 vstoupily první dvě české dívky Anna a Magdalena Zahálkovy, pocházející ze Sloupnice ve Východních Čechách, bylo to již velké společenství. Sestry přijaly řeholní jména Hyacinta a Jakoba. Později se k nim připojily další dvě rodné sestry Kateřina (řeh. jménem S. Adalberta) a Filumena (řeh. jménem S. Věnceslava – brzy onemocněla tuberkulózou a zemřela). Sestry pocházely z bohatší statkářské rodiny, která jim zajistila dobré vzdělání a také v nich pěstovala smysl pro vlastenectví. V Grazu získaly dobrou řeholní formaci a kvalitní učitelské vzdělání.

Sestra Hyacinta měla možnost v letech 1864–1868 vyučovat v dívčí škole, kterou vedla kongregace v letech 1857–1871 v České Kamenici v Litoměřické diecézi. Bylo to tehdy jediné místo v Čechách, kde sestry z Grazu působily (viz kapitola 1.2.5.2).¹²³ Tato zkušenost pro ni byla velmi důležitá a motivující. Všechny tři sestry Zahálkovy (a zvláště S. Adalberta) v sobě nesly stále rostoucí touhu, aby se mohly vrátit do Čech a tam působit ve výchově a vzdělávání dívek v českém jazyce. Dostávalo se jim velké podpory od členů vlastní rodiny (zvláště v době, kdy měly možnost strávit nějaký čas v rodné Horní

¹²² „*Omyl není hřích, ale může být zdrojem velkého utrpení.*“ Oběžník S.M. Gertrude Kapfer, in Sbírká OSF, 62.

¹²³ Již v té době měly sestry úmysl založit tam druhý mateřský ústav, protože velká vzdálenost znamenala pro komunikaci s mateřincem v Grazu velké potíže. „*Plán se však nezdařil a v roce 1871 byla dosavadní okresní škola převzata státem.*“ Kvůli zbytečným potížím s byrokracií školských úřadů musely sestry k velké lítosti místních obyvatel svou činnost v Čechách ukončit. In: Sbírká OSF, 67.

Sloupnici) a později rovněž od královéhradeckého biskupa Jana Baptisty Haise. Po zrušení filiálky v České Kamenici v roce 1871 měla i generální představená kongregace S. M. Kateřina Luegger přání znovu obnovit činnost v Čechách. Kongregace však v té době byla ve finanční tísní a místní biskup J. B. Zwerger založení další filiálky v Čechách nedoporučoval. Vyjádřil to i v korespondenci s biskupem v Hradci Králové. Připustil však možnost uvolnit sestry Zahálkovy pro založení samostatné větve kongregace v Čechách. Sestry se proto společně se svou rodinou snažily nalézt podporu a prostředky pro nový začátek v Českých zemích.

2.2 Začátky kongregace a oblastí výchovného působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích¹²⁴

V roce 1887 se na královéhradeckého biskupa J. B. Haise obrátila hraběnka Ludvika ze Stadionů, rozená Lobkovicová, která chtěla pro chudé děti ve Slatiňanech založit dětskou opatrovnu. Pan biskup jí doporučil sestry Zahálkovy. Po obtížných jednáních mezi biskupskými ordinariáty v Grazu a Hradci Králové, provázených mnoha nedorozuměními, se nakonec 25. února 1888 podařilo získat pro sestry Zahálkovy „*dovolení a požehnání od biskupa J. B. Zwergera i od jejich představených*“¹²⁵ aby mohly začít novou činnost ve Slatiňanech.¹²⁶ Podmínkou bylo, že se i nadále budou řídit předpisy své kongregace, nebudou však od ní požadovat žádnou finanční podporu a budou se snažit co nejdříve plně osamostatnit. To se také stalo. 2. července 1888 byla ve Slatiňanech otevřena **dětská opatrovna** a už 13. září 1888 bylo královéhradeckým ordinariátem oznámeno, že konvent ve Slatiňanech je samostatný a má právo přijímat dorost.¹²⁷

Tak vznikla nová Kongregace Školských sester OSF. (2. února 1900 byla královéhradeckým biskupem Janem Nep. Brynychem schválena do češtiny přeložená Řehole a Konstituce, které si sestry Zahálkovy přinesly s sebou z Grazu. Nová kongregace byla řeholním společenstvím biskupského práva.)

¹²⁴ Srov. Stoletá cesta, 26-114; Sbírká OSF, 66–136.

¹²⁵ Stoletá cesta, 26. Ještě před jejich propuštěním jim bylo umožněno doplnit si v Grazu další potřebné vzdělání. S. Jakoba a S. Hyacinta složily zkoušky k získání oprávnění učitelek industriálních a mateřských a S. Adalberta pro výuku v měšťanských školách. Pro činnost v Čechách však musely příslušné zkoušky skládat znovu v Praze.

¹²⁶ Korespondence vztahující se k počátkům kongregace je uložena v archivu Královéhradecké diecéze a je také shrnuta v dokumentu Sbírká OSF.

¹²⁷ Srov. Stoletá cesta, 27.

První měsíce služby v dětské opatrovně ve Slatiňanech byly velmi náročné. Radost a nadšení sester ve službě dětem a jejich důvěra v Boží pomoc však byly silnější a už během prvních měsíců přišlo několik mladých kandidátek. Také činnost sester se velmi rychle rozrůstala. Už v prosinci 1888 byla v **Poličce** otevřena **šicí škola** (na žádost dvou bohatších žen, které poskytly dům i finanční prostředky). Hned v roce 1889 byla za podpory paní Vilemíny, kněžny z Auersperků, otevřena **šicí škola** také **ve Slatiňanech** a to pro dcery knížecích zaměstnanců. „*Vyučovalo se bezplatně, sestry dostávaly subvenci od kněžny Vilemíny, která hradila i celý provoz školy a pronájem domu.*“¹²⁸ v roce 1892 byl postaven ve Slatiňanech nový dům jako mateřský klášter pro sestry. Do něj se přesunula také opatrovna se stále rostoucím počtem dětí. V roce 1893 dostaly sestry povolení zřídit v klášteře **soukromou jednotřídní obecnou dívčí školu** a **pokračovací kurz** pro dívky, které ukončily školu. V roce 1894 získala opatrovna status **mateřské školy** a šicí škola se změnila ve **školu industriální**. V téže budově fungovala také **česká a německá dívčí pokračovací škola**.

Takové rozšíření výchovných činností s sebou přinášelo také nutnost zajistit sestřím příslušné pedagogické vzdělání a kvalifikaci. Prozatím je k maturitním zkouškám na státním učitelském ústavu připravovali soukromě profesori z chrudimského gymnázia. Hned v roce 1894 se však rozběhla jednání o **zřízení vlastního učitelského ústavu**.¹²⁹ Protože zastupitelstvo města Chrudim (jen asi 4 km od Slatiňan) mělo už delší dobu zájem o zřízení pedagogia, přišla mu nabídka sester otevřít školu vlastním nákladem velmi vhod. Vyučování bylo zahájeno již v listopadu roku 1894 (podrobněji k tomuto ústavu viz kap. 3.2).

V Koclířově u Svitav se Kongregaci roku 1896 podařilo otevřít **penzionát pro dívky** a **jazykovou školu** pro výuku němčiny. Koncem roku 1898 sestry přijaly činnost v „**Asylu císařovny a královny Alžběty**“ **pro dívky** v Praze na Kampě, který byl založen Družinou bl. Anežky České. V roce 1899, kdy získal učitelský ústav v Chrudimi právo veřejnosti, byla při něm otevřena také **obecná škola** (sloužila ústavu jako cvičná škola) a rovněž **přípravná třída** pro budoucí studentky pedagogia. Od roku 1899 zahájily sestry službu v Nymburce v **dětském sirotčinci**, kde působily až do roku 1950.

V roce 1901 se podařilo v Chrudimi otevřít **jednoroční obchodní školu pro dívky**. V následujícím roce také sestry přijaly v Praze na Vinohradech službu v **Útulku sv. Josefa pro opuštěné děti**. Ve Slatiňanech byl v roce 1903 otevřen první ročník **soukromé dívčí měšťanské školy** a rovněž **hospodyňská škola** a **kurz pro dívky**.

¹²⁸ Tamtéž, 29.

¹²⁹ Ukazovala se potřeba solidního vzdělání učitelek. Nestačilo pouze složit zkoušky, ale také se učít metodám učitelské práce a vidět každodenní příklad svých profesorů, vychovatelů i učitelů ve cvičné škole.

Mezi významné události v historii této kongregace, ale i středoškolského vzdělávání dívek v Čechách, patří zahájení výuky v nově zřízeném **dívčím gymnáziu v Praze na Vinohradech** dne 20. září 1905. Po gymnáziu Minerva, které vzniklo roku 1890, to bylo druhé dívčí gymnázium v našich zemích a zároveň první církevní. Jeho založení bylo výsledkem velkého úsilí sester a začátky nebyly snadné.¹³⁰ Na podporu jeho činnosti byl založen „Podpůrný spolek“¹³¹ a podařilo se zajistit i podporu od pražského obecního zastupitelstva (viz kap. 1.2.5). V roce 1914 získalo gymnázium právo veřejnosti. „*Vinohradské gymnázium se stalo vedle chrudimského pedagogia druhým pilířem činnosti naší Kongregace v Čechách a výsledky jeho výchovné činnosti měly značný vliv v životě české katolické inteligence.*“¹³²

V roce 1907 byla do Prahy na Vinohrady přeložena z Chrudimi **dvouletá obchodní škola**. Roku 1908 byl ve stejné budově otevřen také **jednoroční praktický kurz pro vzdělání vychovatelek a industriální kurz** pro výuku ručních prací a šití.

Z přehledu činnosti Kongregace Školských sester sv. Františka v prvních 20 letech její existence je zřejmé, že to bylo společenství od počátku životaschopné a velmi aktivní. Sestry se nebály pustit se s odvahou do nových činností, které se ukazovaly jako potřebné. Zároveň se snažily svou práci vykonávat co nejlépe a získat k tomu nejen odpovídající kvalifikaci, ale zajistit v rámci možností i co nejvhodnější podmínky pro studium a výchovu těch, kteří jim byli svěřeni. Protože mnohé z nich vyšly z chudých poměrů,¹³³ měly zájem umožnit studium také dívkám, kterým by rodiče nemohly vzdělání zaplatit a rovněž sirotkům (pro jejich obživu chodily sestry často po žebrotě).

Činnost Školských sester sv. Františka byla od počátku zaměřena především na výchovu a vzdělávání dívek a to především na vzdělávání doplňující základní vzdělání, tj. vyšší a středoškolské. „*Tímto dílem se Kongregace Školských sester sv. Františka zařadila mezi průkopníky výchovy a vzdělání dívčí mládeže v Čechách.*“¹³⁴

Kromě výše zmíněných školských zařízení pracovaly Školské sestry sv. Františka ještě v dalších oblastech výchovy a vzdělávání:

- domovy pro dívky – levné ubytování pro studující i zaměstnané dívky,

¹³⁰ „Začátky založení gymnázia byly opravdu nad lidské síly. Co stálého zamítání úřadů školských, městských a jiných bylo třeba přestát! i samo okolí bylo proti podniknutému dílu. (...) Neklid, stále různé stávky a protikatolické schůze způsobily, že budova byla často ohrožena, okna na různých místech vytlučena.“ In POSPÍŠILOVÁ Ludmila: Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, [nedatováno], 5–6.

¹³¹ Spolek podporoval gymnázium nejen hmotně, ale i morálně a někdy i intervencí na příslušných úřadech.

¹³² Stoletá cesta, 38.

¹³³ Přestože v té době bylo ještě obvyklé, že kandidátky řeholního života přinášely s sebou do kláštera věno, tato kongregace přijímala i dívky, které věno neměly a zajistila jim také potřebné vzdělání.

¹³⁴ Stoletá cesta, 34.

- „Nádražní misie“ (od roku 1930) pro pomoc dívkám, které přicházely do Prahy za prací – tzv. Margariteum v Praze v Lublaňské ulici,
- péče o mentálně a tělesně postižené děti – Slatiňany, Opařany, Budeničky (Ernestinum, založené spolkem sv. Anny – viz kap. 1.2.4),
- sirotčince a dětské opatrovny,
- tiskový apoštolát – sestry se jako první odvážily v roce 1919 vydávat náboženskou literaturu pro mládež i dospělé vlastním nákladem.

Podrobný přehled působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích je uveden v příloze č. 3.

Na tomto místě se autorům zdá vhodné zařadit stručné srovnání východisek a počátků činnosti sester v Grazu a ve Slatiňanech.

Společná východiska zakladatelek - sester Lamplových a sester Zahálkových:

- Rodinné zázemí - dobrá křesťanská výchova i sociální zabezpečení.
- Možnost získat kvalitní vzdělání a z ní plynoucí touha poskytnout je také těm dívkám, které k němu dosud neměly přístup.
- Odvaha podnikat nové věci i jako ženy – na tu dobu měly sestry poměrně silné sebevědomí – také díky povolání od Pána, který neupřednostňuje muže nebo ženy, jehož povolání dává člověku pocit hodnoty vlastní osoby, bezpečí, odvahu hledat a plnit Boží vůli „bez ohledu“ na názory a situaci ve společnosti.
- Pohled na druhé jako na ty, kdo mají v Božích očích hodnotu, o které se chce starat sám Pán prostřednictvím svých služebníků. *„Kdo přijme jedno z takových dětí kvůli mně, mne přijímá.“*¹³⁵
- Úsilí o zajištění možností vzdělání i pro děti z nemajetných rodin.

Specifika obou kongregací:

Graz:

- Snaha o finanční nezávislost institutu i škol na státu a pokud možno i na dárcích. Financování škol se zajišťovalo ze školného, věna sester, pomoci příbuzných apod.
- Kongregace byla od počátku papežského práva.

¹³⁵ Mk 9,37.

Slatiňany:

- Od počátku větší závislost na donátorech – kongregace vznikla v Čechách díky pozvání a podpoře hraběnky Stadionové a i nadále byla mnohá díla Kongregace podporována dárci z vyšších vrstev společnosti. To s sebou zejména v prvních letech přinášelo určitou podřízenost a nesvobodu, v níž hledaly sestry oporu u biskupů, jejichž jurisdikci podléhaly.¹³⁶ Jednání s donátory bylo nezdárka velmi ponižující.¹³⁷ Takové spojení s „vrchností“ poznamenalo určitým způsobem „štit“ kongregace před veřejností (viz např. název Chrudimského učitelského ústavu „Dívčí pedagogium Císaře a Krále Františka Josefa I.“ – více v kapitole 3.2), přestože v té době všechny školy musely být v zájmu zachování své existence do určité míry loajální s těmi, kdo vládli.¹³⁸
- Od r. 1888 byla Kongregace řeholním institutem biskupského práva, teprve od r. 1950, po schválení nově zpracovaných kongregačních konstitucí, papežského práva.

V roce 1912 byly pozvány první sestry do Pittsburghu v USA, aby vyučovaly děti českých přistěhovalců. Během první světové války některé sestry navštěvovaly kurzy ošetřování nemocných a raněných a pomáhaly, kde bylo třeba. Roku 1919 byla zahájena školská činnost na Slovensku nejprve v Ružomberoku a brzy také v Popradě.

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 zavládla ve společnosti silná proticírkevní nálada. „*K nesnáším duchovního a ideologického charakteru se družily v těchto poválečných letech i potíže hospodářské – nedostatek nejzákladnějších životních potřeb, hlavně potravin – a to bylo pociťováno i v našich ústavech.*“¹³⁹ Přesto se sestrám podařilo pokračovat ve všech činnostech, které provozovaly a jejich školy obdržely opět právo veřejnosti.¹⁴⁰ v roce 1927 byla založena první filiálka v Itálii v Římě – Hospic pro československé poutníky.

V době 2. světové války byla výchovná a vzdělávací činnost sester výrazně omezena, školy byly většinou zabrány pro německé děti nebo pro válečné účely a v roce 1942 byly všechny zrušeny. Situace na Slovensku si vynutila založení samostatné slovenské regie a české sestry musely buď přijmout slovenské státní občanství nebo odejít do Protektorátu Čechy a Morava. Tam mohly vyučovat pouze náboženství na veřejných školách (celkem téměř 10 000 dětí). Mnohé si však už před válkou doplnily zdravotnické

¹³⁶ Srov. Stoletá cesta, 30.

¹³⁷ Kolik pokoření musely sestry snést od některých lidí „z vyšších vrstev“, kteří sice s dobrým úmyslem, ale s povýšeností přispěli na podporu dětí. Jedna sestra si povzdychla: „...raději bych dřela do úpadku dnem i nocí.“ In: POSPÍŠILOVÁ Ludmila, 8.

¹³⁸ MACKOVÁ M., 106.

¹³⁹ Stoletá cesta, 62.

¹⁴⁰ Srov. MORKES František.

vzdělání a pracovaly v nemocnicích. Velmi se rozšířila péče o mentálně a tělesně postižené děti a o sirotky.

Po osvobození republiky v roce 1945 se sestry snažily co nejrychleji obnovit činnosti přerušené válkou. Stálo je to mnoho námahy, ale radost ze svobody a zájem o jejich školy jim byla povzbuzením. Ve společnosti se však brzy začaly ukazovat známky nastupující komunistické moci. Proto bylo rozhodnuto přenést generální dům kongregace do Říma, což se v roce 1948 podařilo. Zároveň byla kongregace rozdělena na tři provincie: Pražskou, Žilinskou a Pittsburskou. Brzy se ukázalo, že to byl velmi prozíravý krok.

2.3 Stručná historie Pražské provincie po roce 1950

Roku 1949 převzal všechny školy Kongregace Školských sester sv. Františka stát¹⁴¹ a v srpnu roku 1950 byly sestry ze všech školských a výchovných zařízení odvezeny do internačního tábora v Krnově (podobně, jako tomu bylo u ostatních řeholních společenství). Na svých místech mohly zůstat pouze sestry, které pracovaly v nemocnicích, v domovech pro staré lidi, u slepých, mentálně a tělesně postižených dětí. Díky své flexibilitě a ochotě dělat jakoukoli práci se sestry do dvou let dostaly ven z internačního tábora a po rekvalifikaci nastoupily službu v domovech důchodců, v nemocnicích a v ústavech pro mentálně a tělesně postižené, kde už dříve mnohé ze sester pracovaly.

V době přechodného uvolnění politické situace koncem 60. let sestry okamžitě začaly přijímat dorost, rozvinuly apoštolskou činnost, snažily se o šíření dokumentů II. Vatikánského koncilu mezi kněží a věřící a jejich uvádění do praktického života. S nástupem normalizace svou činnost neukončily, jen ji dál vykonávaly potají. Mnohé sestry začaly pracovat v civilu, vytvářely malé komunity na různých místech, pracovaly, kde bylo potřeba a apoštolsky působily ve svém okolí. Úzce spolupracovaly s komunitami bratří františkánů. Potají také přijímaly a vychovávaly nové mladé sestry. Od roku 1989 se Školské sestry sv. Františka v nově nabyté svobodě snaží odpovídat na potřeby v církvi a ve společnosti a znovu se zapojují do výchovné a vzdělávací činnosti.

¹⁴¹ Ze vzpomínek sester: „*Sestra Eliška se vracela ze spořitelny, kde právě odevzdala poslední splátku půjčky na stavbu nové budovy gymnázia. U vchodu ji očekávali tři představitelé nové státní moci a strohým způsobem ji žádali, aby jim odevzdala všechny klíče od budovy, protože Kongregace již není vlastníkem. Sestra Eliška odevzdala klidně požadované klíče a spolu se sestrami, které byly právě přítomny, odešla do kaple, kde všechny zpívaly děkonný chvalo zpěv 'Te Deum, laudamus'. V očích sester se objevily slzy, ale sestra Eliška byla pokojná, a jak později prohlásila, cítila se v té chvíli jako opravdová františkánka.*“ In: S. M. Eliška Anna Pretschnerová, 5.

3 Chrudimské dívčí pedagogium 1894–1940

V předchozích kapitolách byla nastíněna historická situace v dívčím vzdělávání a počátky Kongregace Školských sester sv. Františka v Českých zemích. Na tomto základě se budeme nyní podrobněji zabývat jedním ze školských zařízení, které tato Kongregace založila pro výchovu a vzdělávání dívčí mládeže – učitelským ústavem v Chrudimi. Proč jsme vybrali právě tuto školu?

- Byla to první střední škola pro dívky, kterou Kongregace otevřela.¹⁴²
- Historie této školy je již uzavřená – ústav působil v letech 1894–1940 a to stále na stejném místě (kromě let 1940–1942, kdy byly poslední dva ročníky přesunuty do Prahy do budovy řádového dívčího gymnázia na Vinohradech a jeho činnost byla pak definitivně ukončena).¹⁴³
- A co je velmi podstatné: zachovala se téměř kompletní školní dokumentace včetně nepřetržitě a pečlivě psané školní kroniky.¹⁴⁴

Jak už bylo výše zmíněno, již v prvních letech působení Školských sester ve Slatiňanech došlo k rychlému rozšíření jejich výchovných činností, pro které bylo nutné zajistit sestřím příslušné pedagogické vzdělání a kvalifikaci (viz kapitola 2.2). Proto byla podána žádost královéhradeckému biskupství o povolení zřídit učitelský ústav pro dívky. Původně měl být jeho sídlem Hradec Králové, ale jednání skončila neúspěšně. Proto sestry započaly v roce 1894 jednání o možnosti založit ústav v Chrudimi. V tomto městě byla totiž pro dívčí vzdělávání už dávno připravena dobrá půda.

3.1 Podmínky pro výchovu a vzdělávání v Chrudimi

Historie středoškolského vzdělávání v tomto městě „*má své kořeny už v 18. století. Od r. 1789 zahájil v Chrudimi soukromé vyučování v disciplínách nižších tříd gymnázia kapucín a katecheta školy P. Donulus Kora. Žáci dojížděli k veřejným zkouškám do Hradce Králové a po jejich vykonání mohli studovat i na univerzitě. Tento typ vzdělávání zanikl pro odpor státních úřadů v r. 1824.*“¹⁴⁵ v roce 1863 bylo v Chrudimi založeno nižší reálné gymnázium. „*V průběhu druhé poloviny 19. století se stala Chrudim významným školským*

¹⁴² Historický snímek školy viz příloha č. 12.

¹⁴³ Přestože působení ústavu trvalo po odchodu z Chrudimi ještě i v letech 1940–1942, v názvu práce jsme záměrně ponechali pouze léta 1894–1940.

¹⁴⁴ Kronika chrudimského pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, [nesign.]; Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942, Archiv OSF, [nesign.]. Seznam všech písemných pramenů je uveden v příloze č. 4.

¹⁴⁵ Historie gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php> (18. 4. 2009).

*střediskem východních Čech. Tato skutečnost je podmíněna postavením města jako správního centra oblasti a svou roli zde jistě sehrála i iniciativa z řad měšťanů a okresního zastupitelstva.*¹⁴⁶ Rozvoj vyššího dívčího školství byl úzce spojen s rozvojem ženské spolkové činnosti. Jak už bylo zmíněno (viz kap. 1.2.4) existoval v Chrudimi od roku 1871 Spolek paní a dívek. Před rokem 1885 pak vznikl také Ženský výrobní spolek, který podporoval několik škol: Odbornou školu pro ženská povolání, Pokračovací dívčí školu, Kupeckou (obchodní) školu a později ve 20. století i Vyšší sociální školu výchovnou. V roce 1912 vznikl Spolek pro zřízení a vydržování městského dívčího lycea.

Zastupitelstvo města Chrudim mělo na počátku 90. let 19. století vážný zájem o zřízení ženského učitelského ústavu. Proto mu přišla v roce 1894 nabídka Školských sester sv. Františka otevřít Dívčí pedagogium vlastním nákladem velmi vhod.

3.2 Historie školy

Po vzájemné dohodě mezi Kongregací a zastupitelstvem města Chrudim, byla 1. listopadu 1894 podána žádost k Císařsko–královskému ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni o povolení zřízení Soukromého ústavu pro vzdělávání učitelek (29. ledna 1895 byla kladně vyřízena). Přesto byl už v listopadu 1894 otevřen první ročník, kam se zapsalo 28 studentek. Vyučovali v něm profesori z chrudimského gymnázia v prozatímních pronajatých prostorách, které byly poměrně stísněné. Od 2. ročníku se pedagogium přestěhovalo do vhodnějších prostor ještě stále v podnájmu.¹⁴⁷

V roce 1897 byla započata stavba vlastní budovy díky půjčce, kterou získala Kongregace u České spořitelny. Již roku 1898 se podařilo stavbu dokončit a nový školní rok, v němž byly otevřeny už všechny čtyři ročníky, byl zahájen v nových prostorách. Ústav byl přejmenován na „Dívčí pedagogium císaře a krále Františka Josefa I.“ u příležitosti 50letého jubilea císařovy vlády.¹⁴⁸ 26. listopadu 1898 byl celý dům i s novou kaplí vysvěcen biskupem Eduardem J. N. Brynychem. V tomto školním roce byla také při pedagogiu otevřena soukromá obecná dívčí škola. První maturity skládaly studentky v Učitelském ústavu sester Voršilek v Kutné Hoře.¹⁴⁹ Už v roce 1899 však získal ústav právo veřejnosti, tzn. že zde mohly absolventky skládat maturitní zkoušky, a obecná škola byla úřady potvrzena jako cvičná škola pro posluchačky ústavu. Současně byla otevřena také přípravná třída pedagogia, v níž se připravovaly budoucí studentky pedagogia.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Historie školství na Chrudimsku, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-cr.php> (18.4.2009).

¹⁴⁷ Srov. Stoletá cesta, 32.

¹⁴⁸ Sestry se zúčastnily audience u císaře ve Vídni – viz příloha č. 7.

¹⁴⁹ Tablo prvních maturantek a jejich profesorů z roku 1898 je v příloze 13.

¹⁵⁰ Srov. Stoletá cesta, 34.

Za zmínku stojí, že v roce 1903 uzavřela Kongregace s městem Chrudimí smlouvu, v níž se zavázala přijmout každý školní rok do pedagogia 20 dívek z Chrudimi a obec naopak přislíbila škole finanční podporu. Proti tomu byla městu předložena stížnost jednoho z chrudimských občanů s odůvodněním, že „*klášterní pedagogium bude přijímat jen dívky katolické a tak prý věnování to nebude na prospěch všem poplatníkům, čímž dotčeny jsou zájmy jinověrců jakožto poplatníků, když obec značný příspěvek dává katolicko-klerikálnímu ústavu*“.¹⁵¹ Stížnost přišla až k zemskému soudu, který však na zmíněné smlouvě neshledal nic závadného, protože pedagogium se zavázalo přijímat všechny dívky bez ohledu na jejich vyznání.

*„V letech 1900–1907 byla při učitelském ústavu zřízena obchodní škola, zpočátku jednoletá, od roku 1903 dvouletá. V roce 1907 byla přeložena do Prahy k českému dívčímu gymnáziu, které Kongregace školských sester sv. Františka založila na Vinohradech.“*¹⁵²

V době 1. světové války našly v budově pedagogia azyl další chrudimské dívčí školy, dívčí pokračovací kurz a rovněž škola ze Slatiňan. Objekt sloužil také pro ubytování ošetřovatelek vojenské nemocnice a rovněž řeholních kandidátek ze Slatiňan. Přes všechny těžkosti a nedostatky všeho druhu se dařilo sestrám, ve spolupráci s ostatními učiteli a žáky, ještě pomáhat dalším potřebným lidem.

Po skončení války a vzniku Československé republiky se k problémům ideologickým (štvaní studentek proti víře a proti vedení ústavu, potíže ze strany státu - hrozící znárodnění či uzavření škol) přidaly i těžká finanční situace. Proto bylo vedením školy oznámeno, že ve školním roce 1919/1920 nebude otevřen první ročník. Rodiče, kteří počítali s přijetím svých dcer do ústavu iniciovali v jednání s městským zastupitelstvem v Chrudimi rychlé založení městského koedukačního učitelského ústavu, který byl už v roce 1921 zestátněn.¹⁵³

V roce 1920 bylo Ministerstvem školství a státní osvěty ČR opět uděleno právo veřejnosti jak učitelskému ústavu, který byl přejmenován na „Ženský učitelský ústav Školských sester sv. Františka“, tak i cvičné škole.¹⁵⁴ Škola přečkala všechny těžkosti hospodářské i politické krize 20. let a pokračovala naplno ve své činnosti. Sestry se snažily ve spolupráci s ostatními pedagogy studentky nejen vzdělávat, ale dobrou výchovou jim

¹⁵¹ Může-li obec podporovat školní ústavy katolických kongregací? In: Časopis katolického duchovenstva 3 (1909) 237–238. Přepis článku je uveden v příloze č. 8.

¹⁵² KOBETIČ Pavel, PAVLÍK Tomáš, ŠULC Ivo a kol.: Chrudim – vlastivědná encyklopedie, Praha: Milpo Media s.r.o., 2005, 116–117.

¹⁵³ Srov. tamtéž, 116–117.

¹⁵⁴ Školám bylo přiznáno právo veřejnosti nejprve na 1 rok a pak teprve definitivně. Srov. MORKEŠ František.

dát také solidní základ pro další život. Od roku 1931 pořádaly rovněž vzdělávací kurzy a přednášky pro rodiče studentek.

Československé školní zákony – zvláště tzv. Dérerovy školské osnovy – byly zaměřeny proti katolickému školství a podle plánu se už od školního roku 1933/1934 neměly přijímat do ústavu nové studentky. Přesto výuka nakonec pokračovala normálně až do vzniku Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939. Ve školním roce 1939/1940 už nebylo povoleno otevřít 1. ročník a v létě roku 1940 byl učitelský ústav přeložen do Prahy a jeho budovu v Chrudimi převzala německá správa. Veškeré písemnosti týkající se školy musely být pečlivě zabaleny do beden a odevzdány do Prahy Amerlingovu učitelskému ústavu.¹⁵⁵ v Praze byla dokončena výuka posledních dvou ročníků ve školních letech 1940/1941 a 1941/1942. Pak byla škola definitivně zrušena.

3.3 Pedagogický sbor

3.3.1 Složení pedagogického sboru

Přestože bylo Chrudimské pedagogium dívčí školou, kterou založila ženská kongregace, v pedagogickém sboru měli alespoň v prvních letech většinu muži. Pro založení střední školy bylo totiž nutné mít ve vedení školy i v učitelském sboru vysokoškolsky vzdělané profesory¹⁵⁶ a jak jsme už výše zmínili, u nás se ženám teprve v roce 1896 otevřela možnost studia na filosofických fakultách. Vysokoškolsky vzdělaní profesori zpočátku do pedagogia docházeli z c. k. reálného gymnázia a dalších chlapeckých škol v Chrudimi. Vyučovali všechny předměty kromě ručních prací, němčiny, kreslení, tělocviku a hudebních předmětů, které většinou vedly Školské sestry nebo civilní učitelky. Katechismus vyučoval k tomu ustanovený kněz. Ve cvičné škole mohly učit sestry i laické učitelky všechny předměty podle své aprobace.¹⁵⁷

Situace se začala pomalu měnit během První světové války. Učitelky se mohly více zapojovat ve výuce jazyků – některé z nich složily univerzitní zkoušku z příslušného jazyka na filosofické fakultě v Praze – a pedagogických předmětů. Ve 20. letech se změna podmínek pro vzdělávání žen v Československu projevila i na pedagogiu. Učitelská profese přestala být pro ženy od roku 1919 vázaná na celibát, proto se v seznamu učitelů objevují i vdané ženy. Školské sestry a některé civilní profesorky, které měly možnost

¹⁵⁵ Jen díky tomu se veškerá dokumentace týkající se provozu školy zachovala až do dnešních dnů.

¹⁵⁶ Vysokoškolské vzdělání nemuseli mít všichni. Bylo vyžadováno jen pro výuku hlavních předmětů (český jazyk, matematika, fyzika, dějepis, zeměpis, přírodopis a speciální metodiky). Pro výuku ostatních předmětů bylo postačující zkouška učitelské způsobilosti k vyučování na měšťanských školách.

¹⁵⁷ Ve cvičné škole byla vyžadována učitelská způsobilost pro obecné školy.

získat univerzitní vzdělání, se postupně ujímaly také výuky matematiky, fyziky, dějepisu či zeměpisu. V letech 1939–1940 a po odchodu z Chrudimi do Prahy v letech 1940–1942, zastávaly Školské sestry i funkci ředitelky ústavu.¹⁵⁸

3.3.2 *Vzdělání Školských sester působících v pedagogii*¹⁵⁹

Jak jsme se již zmínili, v době založení Chrudimského pedagogia byl učitelský sbor tvořen převážně profesory z Chrudimských chlapeckých škol.¹⁶⁰ Mimo ně zde s povolením c. k. ministerstva vyučovaly Školské sestry SM. Jakoba Zahálková (němčině a krasopisu), SM. Xaverie Fürgottová (hudbě a zpěvu) a SM. Františka Hnátová (ženským ručním pracím - vyučovala již v letech 1894–1898, tj. v době, kdy byla sama studentkou pedagogia, protože už v roce 1891 složila industriální zkoušku na pražském státním ústavu) a rovněž učitelka z chrudimské měšťanské školy Vincencie Dalecká (tělocviku). Za 48 let trvání pedagogia se v učitelském sboru vystříдалo celkem 60 Školských sester, z toho 34 absolventek pedagogia.

Jistě by bylo zajímavé zabývat se vzděláním všech pedagogů působících v Chrudimském pedagogiu. To by však přesáhlo rámec této práce. Zmíníme se však alespoň stručně o tom, jaké vzdělání měly Školské sestry, které působily v pedagogickém sboru učitelského ústavu a cvičné školy.

Při studiu primárních pramenů, zvláště záznamů o jednotlivých sestrách v Kongregaci, se ukázala zajímavá skutečnost: téměř všechny sestry se od počátku svého řeholního života dále vzdělávaly. Od těch, které pracovaly v kuchyni,¹⁶¹ v hospodářství,¹⁶² v opatrovnách,¹⁶³ v ústavech pro slabomyslné děti,¹⁶⁴ v obecných či měšťanských školách¹⁶⁵ až po ty, které působily v pedagogiu a na gymnáziích.¹⁶⁶ Pro každou práci se sestry snažily získávat odpovídající vědomosti a dovednosti a ve vzdělávání jít stále s dobou, aby mohly svou službu vykonávat co nejlépe.¹⁶⁷ To platilo především tam, kde se sestry věnovaly vzdělávání a výchově mládeže.

¹⁵⁸ v letech 1939–1941 SM. Augustina Janečková, ve školním roce 1941/1942 SM. Jeronýma Petschanová. In: Katalog sester II., III., Archiv OSF, [nesign.].

¹⁵⁹ Informace byly čerpány z Katalogů sester I.–III., Archiv OSF, [nesign.].

¹⁶⁰ Seznam učitelů v prvním ročníku Pedagogia je uveden v příloze č. 5.

¹⁶¹ Hospodyňské školy, kurzy vaření, stolování, pečení a zdobení moučníků, správné výživy apod.

¹⁶² Sadařské a pěstitelské kurzy.

¹⁶³ Hračkářský kurz pro učitelky mateřských škol, Kurz ku vzdělání pracovníků v dětských besídkách v Praze apod.

¹⁶⁴ Samaritský kurz v Opařanech, kurzy pro práci se slabomyslnými dětmi.

¹⁶⁵ Pracovní seminář pro další vzdělávání učitelů v Praze, Kurz jednoty učitelů v Praze, Pracovní seminář pro další vzdělávání učitelek domácích nauk apod.

¹⁶⁶ Kurz přírodovědecký, češtinářský, tělocvičný, jazykový, krasopisný apod.

¹⁶⁷ O tom svědčí i pružná reakce sester na aktuální potřeby ve společnosti. Před První o Druhou světovou válkou sestry absolvovaly zdravotnické kurzy (všechny sestry až na pár výjimek), při zvýšené potřebě služby mentálně a tělesně postiženým absolvovaly kurzy pro slabomyslné apod. In: Katalogy sester, Archiv OSF.

Aby mohly sestry vyučovat **na pedagogiu**, musely vlastnit alespoň osvědčení o učitelské způsobilosti pro měšťanské školy.¹⁶⁸ První sestry se většinou připravovaly na zkoušky soukromě za pomoci profesorů z Chrudimského gymnázia a pak předstoupily před zkušební komisi na některém ze státních ústavů v Praze, Hradci Králové, Kutné Hoře nebo Příbrami. Později sestry skládaly příslušné zkoušky po absolvování pedagogia v Chrudimi a po tříleté praxi na některé měšťanské škole. Zmíněné osvědčení mělo celkem 40 sester vyučujících v chrudimském pedagogiu v době jeho trvání.

Během První světové války složily tři sestry státní zkoušku z hudby a zpěvu a jedna z německého jazyka. V této době také první dvě sestry (S. Mansveta Barborková a SM. Augustina Janečková) ukončily studium na filosofické fakultě Karlo–Ferdinandovy Univerzity v Praze v oborech zeměpis, dějepis, matematika a fyzika a mohly tyto předměty začít vyučovat i na pedagogiu. Další absolventky univerzitního studia přibýly ve dvacátých a třicátých letech (SM. Tereziata Benešová a SM. Jeronýma Petschanová). SM. Jeronýma získala v roce 1939 dokonce profesorskou zkoušku v oborech český jazyk a němčina a ve školním roce 1941/1942 byla kromě výuky ve Vínohradském gymnáziu také profesorkou a ředitelkou pedagogického ústavu.

Sestry, které vyučovaly **ve cvičné škole pedagogia** musely mít alespoň osvědčení o učitelské způsobilosti pro obecné školy. k jeho získání bylo zapotřebí kromě odpovídajícího studia v učitelském ústavu (nebo soukromě) také tříleté pedagogické praxe na obecné škole a pak bylo možno složit zkoušku na některém z učitelských ústavů, který měl k tomu oprávnění. Od roku 1931 bylo možné příslušnou zkoušku skládat přímo v Chrudimském pedagogiu. Zkoušku mělo celkem 23 sester působících v chrudimské cvičné škole. Přehled studia všech sester, které působily v pedagogiu je uveden v příloze č. 6.

V Chrudimském učitelském ústavu vedle sebe fungovaly: čtyřletý učitelský ústav, pětiletá cvičná obecná škola (od roku 1898) a přípravná třída pedagogia (od roku 1899). V následující části práce se budeme zabývat pouze čtyřletým učitelským ústavem. Zmíníme se stručně jak o náplni výuky a vyučovacích metodách, tak i o vybavení školy, společných školních akcích, životě v internátě, o možnostech studia pro chudé žákyně a o tom, odkud pocházely.

¹⁶⁸ Zkoušce předcházela tříletá pedagogická praxe na měšťanské škole. Pro vyučování ručních prací se skládala tzv. zkouška industriální. Pro další předměty byly zkoušky rozděleny na tři okruhy: „I. odbor“ (český jazyk, dějepis, zeměpis), „II. odbor“ (přírodopis a chemie) a „III. odbor“ (matematika, fyzika). Zvlášť bylo možno skládat zkoušku učitelské způsobilosti pro měšťanské školy z hry na hudební nástroje, z cizích jazyků, z domácích a ručních prací apod. Viz příloha č. 9.

3.4 Výuka – náplň a metody

3.4.1 Vyučované předměty

V pedagogiu se vyučovalo následujícím předmětům:

Povinné:

- Náboženství
- Vyučovací jazyk - čeština
- Zeměpis
- Dějepis
- Matematika
- Přírodopis
- Fysika s chemií
- Kreslení
- Krasopis
- Hudba a zpěv
- Ženské ruční práce
- Tělocvik

Nepovinné:

- Němčina
- Francouzština
- Hra na housle nebo na klavír

Součástí vyučování byly rovněž náslechy, pokusy a výstupy (jak bude dále podrobněji popsáno).¹⁶⁹

Výuka probíhala podle osnov, které měla škola vypracovány pro jednotlivé předměty. Učitelé si rozdělili učivo v daném ročníku na měsíční období a co probírali v jednotlivých hodinách zapisovali do třídní knihy. Stojí za připomínku, že rozvrh úkolů na jeden den měl být vždycky upraven tak, aby v něm měly studentky pouze jednu písemnou školní práci. *„Písemné práce domácí z jednotlivých předmětů buďte tak přiměřeně rozděleny, aby ustanovené lhůty se zachovaly, jakož i aby prázdniny školního roku chovankám k zotavení sloužily.“*¹⁷⁰

3.4.2 Vyučovací metody

Učitelé se snažili používat metody, které byly ve výuce daného předmětu nejvhodnější a odpovídaly právě probírané látce. Jejich výklad měl být vždycky jasný, srozumitelný a názorný, doprovázený pokusy a kresbami. *„Opakováním probrané látky i možným srovnáváním vštěpovali (vědomosti) v paměť, aby utkvělo vše, co bylo*

¹⁶⁹ Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi, in: SOAC OSF, č. knihy 2. Vybrané části tohoto dokumentu jsou uvedeny v příloze č. 9.

¹⁷⁰ Tamtéž.

pochopeno. Častějšími i ve výklad kladenými otázkami hleděli žákyně nejen v pozornosti udržovati, ale i k součinné samostatnosti naváděti.¹⁷¹ „Po většině střídali učitelé dle potřeby metody všeho druhu. Názorem a indukci předváděli učivo nové, vyvozovali poznatky methodou genetickou, shrnovali a opakovali látku methodou synthetickou a synkretickou. Hojně užíváno bylo formy tázací a vyvozovací, ale i krátkými a delšími přednáškami předváděny vzory pěkného souvislého vyprávění.“¹⁷² Učitelé se však měli varovat toho, aby látku jen nepřednášeli nebo dokonce nediktovali, a dbát na to, aby se ji studentky neučily pouze mechanicky nazpaměť. Učivo mělo být uchopeno nejen rozumem, ale i srdcem, aby se stalo trvalým majetkem žákyň.

Příklady a úkoly měly být vždy voleny tak, aby pomáhaly studentkám probíranou látku pochopit, uložit v paměti a zařadit do souvislosti s ostatními předměty i s praktickým životem. Učitelé se také snažili ukázat studentkám, že mnohé vyučovací pomůcky si mohou snadno a jednoduše samy vyrobit (jednoduchý fyzikální přístroj, tabulky, mapy, předlohy k ručním pracím apod.).

Velmi důležitý byl vlastní příklad života a práce učitelů. Nejen jejich vyučování, ale i pečlivá příprava na ně. Opravdové nadšení pro vzdělávání a výchovu žáků a vědomí „posvátnosti“ učitelského povolání, mělo pomáhat studentkám co nejlépe se připravit na vlastní učitelské poslání. „Laskavým chováním a přiměřeným taktem dovedli si všichni členové sboru zjednati úctu a poslušnost žákyň, mezi sebou pak žili vždy v kollegiální svornosti a dobré shodě.“¹⁷³

3.4.3 Praktická cvičení a speciální metodiky

Velmi důležitou součástí výuky byla v pedagogiu praktická cvičení sloužící studentkám k získání důležitých pedagogických návyků a zkušeností. Přitom se hledělo na to, aby se žákyně zapojovaly do těchto činností postupně tak, jak to odpovídalo jejich dosavadní přípravě a schopnostem.

- **Dozory:** Studentky 3. ročníku se střídaly ve cvičné škole v dozoru na chodbách, při vycházkách, při návštěvě bohoslužeb a při dalších vhodných příležitostech.
- **Náslechy:** Od 3. ročníku studentky hospitovaly v některých vyučovacích hodinách ve cvičné škole. O svém pozorování si vedly záznamy a předkládaly je cvičné učitelce.

¹⁷¹ ŘEHOŘ Tomáš: Výroční zpráva o soukromém ústavě ku vzdělání učitelek v Chrudimi za školní rok 1894–95, Chrudim, 5. srpna 1895, spis, in: SOAC OSF, č. knihy 145, 7–11. Viz příloha č. 10.

¹⁷² Ředitelství dívčího paedagogia císaře a krále Františka Josefa I.: Výroční zpráva o dívčím paedagogiu císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi za školní rok 1902–1903, Chrudim, 18. června 1903, spis, in: SOAC OSF, č. knihy 145, 7–11. Viz příloha č. 11.

¹⁷³ Viz příloha č. 10.

Jednou týdně se účastnily společné „konference“ v přítomnosti ředitele, kde mohly o svých poznatcích mluvit a získat potřebná vysvětlení, rady, povzbuzení či upozornění. Vždy se kladl důraz na samostatný úsudek a přemýšlení.

- **Pokusy:** Studentky měly také možnost připravit si vyučovací hodinu pro své spolužačky podle vzoru výuky ve cvičné škole. Ve druhém pololetí 3. ročníku začínaly s krátkou pokusnou výukou v 1. třídě cvičné školy. Zpětnou vazbu dostávaly jak v rozhovoru s cvičnou učitelkou bezprostředně po hodině tak také v rámci konferencí.
- **Výstupy:** Studentky 4. ročníku byly rozděleny na tři skupiny a střídaly se v jednotlivých ročnících cvičné školy tak, aby si vyzkoušely výuku všech předmětů, zejména češtiny a matematiky. Přitom vždy jedna z nich vyučovala a ostatní byly na hodině přítomny na náslechu. Jednou týdně se setkávaly na konferenci s ředitelem, odbornými učiteli a cvičnými učitelkami. Tam se společně hovořilo o jednotlivých výstupech. „Účelem této porady jest, aby ředitel s chovankami sdílel, co pěkného viděl při pokusech chovank, aby k další práci je povzbudil, ale aby také znovu vytkl chyby, které ve všech skupinách a u většiny chovank se objevují.“¹⁷⁴ v rámci konference se pak také rozdělovaly výstupy na další týden a dávaly pomocné návody k jejich přípravě (nejprve podrobné, později stručnější). Studentky o jednání na konferenci sepisovaly protokol a tím se učily dělat zápisy z pedagogických porad. I při jiných příležitostech byly seznamovány se školskou agendou.
- **Praxe v obecných školách:** Studentky 4. ročníku měly možnost vykonat si pedagogickou praxi také v některé z obecných škol v Chrudimi a v okolí.

3.4.4 Pomůcky a vybavení školy

Výroční zprávy pedagogia za jednotlivé školní roky¹⁷⁵ obsahují informace o vybavení školy knihami a vyučovacími pomůckami. V budově byly od počátku jak žákovská tak i pedagogická knihovna, které se postupně rozrůstaly. V příslušných kabinetech byly pro jednotlivé předměty k dispozici sbírky pomůcek:

- historická (mapy, globy, přehledné tabule, numismatická sbírka apod.)
- fyzikální (přístroje, různé technické materiály, chemické preparáty apod.)
- přírodopisná (exponáty pro zoologii, botaniku, mineralogii, nástěnné obrazy)
- výtvarná (předlohy pro kreslení a ruční práce)
- hudební (noty a hudební nástroje)

¹⁷⁴ Organizační statut. Viz příloha č. 9.

¹⁷⁵ v SOAC OSF jsou uchovány výroční zprávy z let 1894–1921. Viz příloha č.4.

Škola měla od školního roku 1898/1899 také vlastní tělocvičnu vybavenou potřebným cvičebními náradím.

K vyučování v pedagogiu se používaly učebnice schválené ministerstvem školství. Také při seznamování studentek s metodikami jednotlivých předmětů se zohledňovaly schválené učební osnovy pro obecné školy a příslušné učebnice, které byly pro vyučování v obecných školách povoleny.

3.4.5 Společné školní akce

K životu v pedagogiu od počátku neodmyslitelně patřily společné kulturní, poznávací a duchovní akce.¹⁷⁶

Každý rok na jaře se konaly školní výlety buď po ročnících nebo společně pro celou školu. Součástí programu byla vždy návštěva nějaké kulturní či historické památky nebo zajímavého přírodního útvaru v okolí spojená s odborným výkladem některého z profesorů. Ke společnému putování patřilo rovněž společné občerstvení, zpěv a často i tanec. Pravidelně se konaly exkurze do vybraných průmyslových závodů, do potravinářské či zemědělské výroby, do nemocnic, museí, na místa spojená s významnými událostmi nebo osobnostmi naší národní historie apod.

Škola pořádala každý rok také kulturní akce pro veřejnost. Školní sbor zpíval při bohoslužbách ve školní kapli i v Chrudimském chrámu Nejsvětějšího Salvátora. Od roku 1901 se konala každoroční školní akademie, jejíž výtěžek sloužil k podpoře chudých žákyň učitelského ústavu.

Žákyně se podle svého vyznání účastnily společné modlitby a bohoslužeb (ve všední den ve školní kapli, v neděli v některém z kostelů ve městě). Celá škola se také zapojovala do slavení náboženských slavností v Chrudimi (Boží Tělo, posvěcení chrámu apod.). Dívky měly možnost účastnit se školních exercicií a duchovních obnov.

3.4.6 Výchova v internátě

Studentky, které nebyly z města Chrudim nebo z blízkého okolí, bydlely v internátě, který byl součástí školní budovy. Internátní život v Pedagogiu směřoval k tomu, aby se dívky naučily zdravému životnímu stylu, který by podporoval jejich tělesný, duševní i duchovní rozvoj a sloužil i k upevnění jejich zdraví.¹⁷⁷ Denní řád jim měl

¹⁷⁶ Všechny jsou podrobně zmiňovány v dokumentu: Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, [nesign.].

¹⁷⁷ Na zdravé návyky se dbalo i ve škole. V té době totiž mnohé žákyně i sestry umíraly na tuberkulózu.

pomoci v pravidelné přípravě na vyučování a k zajištění potřebného zotavení a odpočinku (k tomu sloužily také nedělní výlety a každodenní možnost procházek a zotavení ve školních zahradách). Součástí internátního pobytu bylo rovněž společné stolování a bydlení, které vedlo dívky mimo jiné i k vzájemné ohleduplnosti a udržování pořádku.

3.5 Možnost studia pro chudé dívky

Od roku 1896 byla některým žákyním, které pocházely z chudých rodin, poskytována sleva ze školného. Roku 1901 založili pedagogové školy podpůrný fond pro chudé žákyně, který získával finanční prostředky jednak z výtěžku školní akademie jednak z příspěvků dobrodinců. Díky tomuto fondu mohlo být některým studentkám odpuštěno celé školné a mnohým dalším poskytnuta sleva.¹⁷⁸

Na cvičné škole se školné neplatilo. Žákyně byly přijímány podle svých studijních schopností a to i ze zcela chudých rodin. V roce 1900 dostalo 22 žákyně cvičné školy učebnice a oblečení, od roku 1901 byly obdarovávány všechny děti také psacími a kreslicími potřebami a mnohé z nich i obuví. V zimě a na jaře měly možnost dostat levně či zcela zdarma polévku nebo celý oběd díky podpoře Kongregace školských sester, města Chrudimi a dalších dobrodinců.

3.6 Regionální původ žákyně

Pedagogium bylo založeno zejména pro vzdělávání Školských sester sv. Františka a dívek z Chrudimi, Slatiňan a blízkého okolí. Přesto se ke studiu už v prvním školním roce hlásily zájemkyně z poměrně vzdálených míst v Čechách¹⁷⁹ a 1 pocházela až z Itálie.

Orientační přehled regionálního původu studentek v prvních 10 letech fungování školy a ve školním roce 1915/1916 je uveden v Tabulce 1. Z uvedených údajů je zřejmé, že škola měla velmi brzy dobré jméno nejen v Čechách, ale i na Moravě a v dalších zemích Rakousko-Uherska.

Město Chrudim mělo velký zájem na tom, aby se mohl ve škole stále vzdělávat určitý počet místních dívek. Protože škola směla otvírat každý rok jen jednu třídu pro maximálně 40 studentek, uzavřelo městské zastupitelstvo v roce 1903 s Pedagogiem

¹⁷⁸ Ve výročních zprávách školy jsou slevy sice zmiňovány, ale bez konkrétních údajů o jejich výši a o počtech žákyně, které se slevou či zdarma ve škole studovaly.

¹⁷⁹ Např. Vlastec u Lišné (180 km), Jindřichův Hradec (130 km), Praha (130 km), Benešov u Prahy (110 km). Další 5 studentek bylo z míst vzdálených 50–100 km. Údaje byly čerpány z archivních dokumentů: Hlavní katalogy 1895–1942, SOAC OSF, č. knih 4–100 a Výroční zprávy 1894–1921, SOAC OSF, č. knihy 145.

smlouvu, která zaručovala, že škola bude rezervovat 20 míst pro chrudimské žákyně.¹⁸⁰ Jak je zřejmé z tabulky 1, tento počet žákyně z Chrudimi v pedagogiu skutečně studoval.

Tabulka 1: Regionální původ žákyně pedagogia¹⁸¹

Školní rok	Celk. počet žákyně	Počet Škol. sester	Počet žákyně z vybrané oblasti ve všech ročnících			
			Chrudim	Čechy mimo Chrudim	Morava	Jiné státy ¹⁸²
1894/1895	28	3	7	18	2	1
1895/1896	70	3	9	54	6	1
1896/1897	101	6	12	78	10	1
1897/1898	133	8	17	101	14	1
1898/1899	152	7	21	113	18	-
1899/1900	191	8	23	143	25	-
1900/1901	197	12	22	141	33	1
1901/1902	201	5	22	146	32	1
1902/1903	199	7	23	144	32	1
1903/1904	199	6	21	142	35	1
1915/1916	136	3	13	97	22	4

Údaje ze školního roku 1915/1916 odpovídají válečným poměrům za První světové války (jsou asi o 30% nižší v předválečných letech). Procentuelní zastoupení studentek z Chrudimi, Čech a Moravy však zůstává téměř stejné jako před válkou.

Chrudimské dívčí pedagogium za dobu své existence vchovalo přes 2000 nových učitelek, z toho 99 Školských sester sv. Františka, které dále působily ve výchově a vzdělávání dětí a mládeže. Jedna z bývalých žákyně pedagogia SM. Radima potvrzuje, že ji škola připravila tak dobře, že z toho čerpala pro práci s dětmi po celý svůj život.¹⁸³

¹⁸⁰ Viz kap.3.2 a příloha č. 8.

¹⁸¹ Zpracováno na základě údajů v *Hlavních katalozích a Výročních zprávách* Pedagogia v SOAC OSF z příslušných let. Počty žákyně jsou uvedeny od školního roku 1899/1900 včetně přípravné třídy. Školské sestry se do celkového počtu žákyně nezapočítávaly.

¹⁸² Dívky přicházely z dalších zemí Rakousko-Uherska (Istria, Bosna, Halič, Dolní Rakousko, Uhry).

¹⁸³ Nahrávka rozhovorů se SM. Radimou z 19. 11. 2008. Nepublikováno.

Závěr

Jaké byly podmínky pro výchovu a vzdělávání dívek v 19. a první polovině 20. století? Jak k jeho rozvoji přispěly školy řeholních společenství, konkrétně Kongregace Školských sester sv. Františka a její Dívčí pedagogium v Chrudimi? Na tyto otázky se nám během práce nabízely postupně mnohé odpovědi, ale zároveň se vynořovaly také další otázky. Nyní je na čase, pokusit se o stručné shrnutí.

Od poloviny 19. století došlo jednak v důsledku politických změn a s tím souvisejících zákonů, ale i v důsledku změn ve společnosti, ke zvýšení potřeby dívčího vzdělání. Svou roli zde hrál nedostatek učitelů ve školách, potřeba obživy pro chudé dívky, které zůstaly samy, potřeba výchovy dobrých matek a žen, ale i touha dívek po jisté samostatnosti a uplatnění ve společnosti. V této době vznikaly mnohé ženské spolky a sdružení, které nejen pomáhaly chudým dívkám, ale také iniciovaly vznik mnohých vzdělávacích zařízení. Od různých kurzů a večerních škol, přes školy hospodyňské a industriální až ke školám středním.

V této době přicházely do Čech a mnohdy zde i vznikaly mnohé ženské řeholní řády a kongregace, které se věnovaly výchově a vzdělávání dívek. Jejich význam byl, i přesto, že nebyly ve středu pozornosti tehdejších „medií“, mnohem větší, než by se na první pohled zdálo. Působily ve výchově a vzdělávání od nejmenších dětí až po dospělé. V jejich zorném poli byli zvláště ti, kteří na vzdělání neměli mnoho prostředků a to především dívky. Životaschopnost těchto řeholních společenství a často i šíře záběru jejich práce svědčí o tom, že jejich úsilí bylo neseno opravdovou touhou po dobré a kvalitní službě, která byla odměněna velkým zájmem ze strany rodičů a dětí a také požehnáním od Pána, který je ke službě povolal.

Tak to bylo i v případě Kongregace Školských sester sv. Františka, jejíž první sestry přišly v roce 1888 z Rakouského Grazu do Slatiňan. Začínaly ve skromných podmínkách, ale jejich nadšení a opravdovost v hledání Boží vůle se projevíly v rychlém nárůstu výchovné práce i velikosti společenství. Mnohé z prvních sester pocházely spíše ze středních vrstev společnosti a přesto se rozhodly jít do náročných a tvrdých podmínek a pracovat často hladové, vyčerpané, žebrající, po nocích studující a pracující pro zabezpečení dětí, v ponížení před vrchností i odpůrci církve. Lze snad tvrdit, že v takových podmínkách myslely především na zisk nebo jen na vlastní uplatnění?

Aby zabezpečily kvalitní vzdělání sester a daly příležitost k získání učitelské kvalifikace také dalším dívkám, založily Školské sestry Dívčí učitelský ústav v Chrudimi. Zároveň při ústavě fungovala i obecná škola, v níž se vzdělávaly bezplatně zvláště chudé děti z okolí a často dostávaly i hmotnou podporu. Škola se snažila zajistit kvalitní

podmínky pro výchovu a vzdělání studentek (vybavením školy, výběrem vhodných vyučujících a jejich vzděláváním a také volbou vhodných vyučovacích a vzdělávacích metod), což se projevilo v připravenosti jejich absolventek pro učitelské povolání a následně i v zájmu o studium na této škole i ze vzdálených míst Čech a Moravy. Za 48 let trvání poskytl učitelský ústav vzdělání více než dvěma tisícům dívek.

V učitelském sboru Chrudimského pedagogia působili vedle sebe civilní profesori a Školské sestry. Ze záznamů ve školních dokumentech, které se zachovaly, je zřejmé, že spolupráce byla až na výjimky dobrá. Sestry se snažily pro svou práci dále vzdělávat a reagovaly velmi rychle také na nové situace a potřeby ve společnosti – zdravotnická služba v době První i Druhé světové války, služba mentálně a tělesně postiženým apod.

Možná se může čtenáři zdát, že v textu, který nese název Dívčí pedagogium v Chrudimi, byla tato škola vzata hodně zkrátka a že by jí měl být věnován mnohem větší prostor. To už by však přesáhlo rámec bakalářské práce. Záměrem autorů bylo mimo jiné připravit určitý základ pro další práci, která by se pedagogiem mohla zabývat podrobněji. Množství písemných podkladů, které jsou k dispozici v Chrudimském archivu, k tomu přímo vybízí.

Když se na konci svého snažení ohlížím zpět, abych zahlédla nějaké další plody (kromě toho, že se mi podařilo práci dokončit), musím uznat, že jsou asi trojího druhu:

Na prvním místě je to vlastní užitek. Studium literatury o dívčím vzdělávání i o historii a působení naší Kongregace mi přinesly obohacení a novou inspiraci pro vlastní výchovnou práci nejen mezi dívčí mládeží.

Za druhé je tato práce také určitým podílem na zpracování historických materiálů naší Kongregace, což může posloužit jako inspirace pro další generace sester.

A konečně se může stát, že se těchto pár řádků stane i určitým svědectvím o Boží moudrosti, věrnosti a dobrotě, která se projevuje ve skrytosti skrze ty, které si On sám povolává ke službě.

Seznam používaných zkratek

Archiv OSF	Archiv České provincie Kongregace školských sester sv. Františka v Praze, Radimova 2, Praha 6
bl.	blahoslavený/á
c. k.	císařský a královský
celk.	celkový
č.	číslo
ČR	Československá republika
IFS	Institut františkánských studií
inv. č.	inventární číslo
kap.	kapitola
kart.	karton
LENDEROVÁ 1	LENDEROVÁ Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha: Mladá Fronta, 1999
M. (M. M.)	matka (matka Marie)
Nep.	Nepomuk
nesign.	nesignováno
nestr.	nestránkováno
OSF	Ordinis sancti Francisci (Řád sv. Františka)
ped.	pedagogický
PETZ A.	PETZ S. Maria Andrea: Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung, Band 1. Ein aufmerksames und tapferes Herz, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993
roč.	ročník
řeh.	řeholní
S.	sestra
S.M. (SM.)	sestra Marie
Sbírka OSF	Školské sestry OSF – Sbírka historických materiálů
SOAC OSF	Státní okresní archiv Chrudim, fond: Řádový československý ženský ústav učitelství školských sester OSF Chrudim
srov.	srovnej
St.	Saint (svatý)
sv.	svatý, svatá
škol.	školský

Seznam literatury a pramenů

1. Použitá literatura:

a) Publikace a články

BAHENSKÁ Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha: Libri/Slon, 2005

CACH Josef, VALENTA Josef: Výchova a vzdělání v českých dějinách III, I. část 1848–1914, Praha: SPN, 1989

FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M, RUGGIERI V.: Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka, Roma: Generalát, 1992

FAIMONOVÁ Abby: Dějiny školství rakouského po roce 1848, Praha: Emil Šolc, 1909

HRUDNÍKOVÁ Mirjam: Řeholní život v Českých zemích, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997

JAKŠIČOVÁ Dana: „Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950. Diplomová práce, České Budějovice, 2003

JIRÁNEK Tomáš, KUBEŠ Jiří (edd.): Dítě a dětství napříč staletími, Sborník příspěvků z 2. pardubického bienále konaného ve dnech 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2003

KADLEC Jaroslav: Přehled českých církevních dějin II., Řím: Křesťanská akademie, 1987, 179

KALČÍKOVÁ S. M. Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské diecézi, Diplomová práce, Olomouc, 1996

KLÍMOVÁ Jarmila: Reforma středního školství v roce 1908, in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000

KOBETIČ Pavel, PAVLÍK Tomáš, ŠULC Ivo a kol.: Chrudim – vlastivědná encyklopedie, Praha: Milpo Media s.r.o., 2005

KOPÁČ Jaroslav: Dějiny školství a pedagogiky v Československu. Díl I., Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971

LENDEROVÁ Milena, ČADKOVÁ Kateřina, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filosofická, 2006

LENDEROVÁ Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha: Mladá Fronta, 1999

LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000

MACKOVÁ Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filosofická, 2007

Může-li obec podporovati školní ústavy katolických kongregací? In: Časopis katolického duchovenstva 3 (1909) 237–238

PÁNKOVÁ Markéta: Vzdělávání dívek v Čechách, Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského, 2008

PETZ S. Maria Andrea: Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung, Band 1. Ein aufmerksames und tapferes Herz, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993

POSPÍŠILOVÁ Ludmila: Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, 1998

b) Materiály z internetu:

CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu (IFS, březen 06), <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole06.doc> (20. 4. 2009), 46

DRAHOTUŠSKÁ Zuzana: Dívčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století, <http://feminismus.cz/download/drahotusska.rtf>, (15. 2. 2009)

Historie gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php> (18. 4. 2009)

Historie školství na Chrudimsku, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-cr.php> (18. 4. 2009).

MORKES František: K historii českého církevního školství. Referát na setkání ředitelů církevních škol, Praha dne 7.11. 2000. http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_text.php?id_kap=4&kod_kurzu=kvc_091 (24. 9. 2008)

c) Nepublikované materiály :

S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF, (strojopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace Školských sester sv. Františka)

SOLAR Amabilis: Mutter Franziska Antonia Lampel, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1971, (rukopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace v Grazu), český překlad je součástí dokumentu Sbíрка OSF.

Školské sestry OSF – Sbíрка historických materiálů (strojopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace Školských sester sv. Františka), v textu označeno Sbíрка OSF.

Školské sestry sv. Františka, Česká provincie: Provinciální směrnice, Praha, 2006 (vydáno pro vnitřní potřebu Kongregace Školských sester sv. Františka)

2. Použité prameny

Hlavní katalogy 1895–1942, SOAC OSF, č. knihy 4–100

Katalogy sester I., II., III., Archiv OSF, [nesign.]

Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942, Archiv OSF, [nesign.]

Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, [nesign.]

Nahrávky rozhovorů se SM. Gaudiosou Povalovou a SM. Radimou Pavlíkovou (19.11.2008)

Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi, in: SOAC OSF, č. knihy 2

Ředitelství dívčího paedagogia císaře a krále Františka Josefa I.: Výroční zpráva o dívčím paedagogiu císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi za školní rok 1902–1903, Chrudim, 18. června 1903, spis, in: SOAC OSF, č. knihy 145

ŘEHOŘ Tomáš: Výroční zpráva o soukromém ústavě ku vzdělání učitelek v Chrudimi za školní rok 1894–95, Chrudim, 5. srpna 1895, spis, in: SOAC OSF, č. knihy 145

Výroční zprávy 1894–1921, SOAC OSF, karton 145

100 let Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, Archiv Kongregace školských sester České Budějovice, [nesign.]